

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

014 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

**ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ
ІСТОРІЇ**

студента Лушника Сергія Олександровича

Науковий керівник – Ю. М. Давиденко,
к. іст. н., доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин

Рецензент – Є. М. Страшко,
к. іст. н., доцент кафедри історії України;

Рецензент – А. Г. Бровко, к. іст. н. кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин

Допущено до захисту _____

В.о. завідувача кафедри _____
к. іст. н., доц. каф. всесвітньої історії та
міжнародних відносин Ю. М. Давиденко

Ніжин – 2023

Зміст

Вступ	3
Розділ 1 Теоретичні аспекти вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи	7
Розділ 2 Історіографія Центрально-Східної Європи	23
Розділ 3 Організація вивчення історії Центрально-Східної Європи в старшій школі.....	54
Висновки	60
Список використаних джерел та літератури	62
Додатки.....	67

Вступ

Актуальність теми дослідження пов'язана із вивченням історії Центрально-Східної Європи новітнього часу в школах, що є надзвичайно важливо у сучасному світі. Цей регіон став місцем значущих історичних подій, які вплинули на формування Європи та світової сцени. Засвоєння історії Центрально-Східної Європи учнями допоможе їм розширити світогляд, зрозуміти складні процеси у регіоні, що сприяє розвитку толерантності та формуванню громадянської свідомості. Крім того, це навчання важливе для збереження історичної пам'яті та попередження можливих конфліктів, роблячи освіту ключовим інструментом для будівництва мирного та розуміючого суспільства.

Термін «Центрально-Східна Європа» є геополітичним поняттям, яке описує південно-східну частину Європи. Його історичне походження пов'язане з різними контекстами та етапами історії регіону. Термін отримав широке використання в кінці 20 століття та особливо після закінчення Холодної війни.

Після закінчення Першої світової війни, коли формувалася нова політична карта Європи, термін «Центрально-Східна Європа» став використовуватися для опису країн, які опинилися між Західною Європою та Радянським Союзом. Ця територія включала в себе країни, які потрапили під вплив комуністичного блоку, внаслідок чого виникли різні політичні, економічні та культурні відмінності.

Після розпаду Радянського Союзу та завершення Холодної війни термін «Центрально-Східна Європа» використовується для опису країн, які отримали незалежність від радянського впливу. Це включало країни Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), а також інші держави, що колись були частинами соціалістичного блоку.

З іншого боку, термін «Центрально-Східна Європа» також став використовуватися у контексті процесів європейської інтеграції. Країни цього регіону активно долучалися до Європейського Союзу, і саме ця геополітична

маркерна назва відображає їх прагнення стати не лише частиною Європи, але й активними учасниками європейської спільноти.

У XIX-XX ст. внаслідок зміцнення і поширення впливів західно- і центрально-європейських країн, які найшвидше пройшли модернізацію суспільних структур і домоглися важливих успіхів у цивілізаційному поступі, активізувалися процеси формування сучасних націй і народів Центрально-Східної Європи. Вони виступили з гаслами ліквідації імперій і утворення національних держав, проведення капіталістичної модернізації й демократичних перетворень. На початку XX ст. ЦСЄ регіон став ареною виникнення багатьох нових незалежних країн, які з певним запізненням прагнули посісти гідне місце у новій Європі і подолати цивілізаційне відставання від розвинутого Заходу. Однак утворення комуністичного Радянського Союзу на сході континенту і його спроби політичної експансії в Європу зберегли поділ континенту на Захід і Схід з проміжною смугою новостворених держав центрально-східного регіону. Частина його народів була втягнута в комуністичний експеримент, інша – зазнала потужного тиску з боку нацистського режиму Німеччини. Нова хвиля цивілізаційного поступу наприкінці XX ст. призвела до розпаду СРСР й утворення нових самостійних держав. Проте, вкорінені у свідомості мас традиції та історичні стереотипи, нагромаджені протягом століть упередження створюють численні перешкоди на шляху модернізації новостворених країн Центрально-Східної Європи та їх входження у європейську спільноту народів. Свідченням цього є численні спори між окремими країнами й міжнаціональні конфлікти, особливо на Балканах, коріння яких сягає у далеке й близьке минуле.

Без осмислення особливостей історичного розвитку народів регіону важко зрозуміти причини непорозумінь й сподіватися на швидке їх подолання. Також вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи є невід'ємною частиною освіти з кількох ключових причин. Це допомагає розуміти сучасні події та виклики в регіоні, сприяє формуванню ідентичності, попереджає повторення історичних помилок та сприяє мирному врегулюванню конфліктів. Знання історії Центрально-Східної Європи є ключовим для інтеграції в європейський

контекст і сприяє розвитку громадянського суспільства, демократії, формуванню національної та культурної ідентичності.

Об'єктом дослідження є вивчення новітньої історії країн Центрально-Східної Європи. Це передбачає системний аналіз історичних подій, процесів та трансформацій у країнах даного регіону, що відбувалися в XIX–XX століттях.

Предметом дослідження є ключові події, процеси та трансформації, що відбувалися в ЦСЄ регіоні протягом XIX–XX століть. При цьому враховуються соціокультурні, економічні та політичні аспекти історії Центрально-Східної Європи, а також її вплив на формування сучасного обличчя регіону.

Ступень визначеності теми. Тема «Особливості висвітлення новітньої історії країн центрально-східної Європи» привертає увагу багатьох вчених та істориків, які внесли значний внесок у розуміння історії цього регіону. Серед них можна виділити: Бакула Б., Баран З., Бовуа Д., Вандич П., Вулф Л., Віднянський С., В'юницька О. І., Грицак Я., Донська А., Дюкре М.-Е., Зашкільняк Л., Каганов Ю., Кріль М., Кундера М., Кірсенко М., Кіш Є., Ласінська М. Ю., Маслійчук В., Полещук Т., Піляєв І. С., Яровий В. І.

Метою дослідження є вивчення історії країн Центрально-Східної Європи доби нового часу для формування знань про роль та місце народів та країн Центрально-Східної Європи у цивілізаційному розвитку європейського континенту. Цей регіон, відомий як Центрально-Східна Європа (далі ЦСЄ), протягом всієї історії знаходився на перехресті впливів різних цивілізацій – між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем. Його суспільно-політичні, релігійно-етнічні, соціально-економічні та культурні особливості впливали на всі сфери соціального життя і менталітет його народів. Тому основною метою дослідження є набуття систематичних знань з основних проблем історії країн ЦСЄ.

Відповідно до цієї мети було зазначено наступні **дослідницькі завдання**:

- висвітлити становище народів ЦСЄ під імперською владою в кін. XVIII – др. пол. XIX ст.;
- розглянути історію національно-визвольних рухів народів ЦСЄ в другій пол. XIX – на поч. XX ст.;

- проаналізувати становище народів ЦСЄ в період Першої світової війни;
- розглянути становище країн ЦСЄ в роки Другої світової війни;
- дослідити різноманітні методи та підходи до викладання новітньої історії

Центрально-Східної Європи в 10-11 класах.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано різноманітні методи, які були використані для збирання та аналізування необхідних даних, а саме: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, частково-пошуковий, дослідницький, практичний, порівняльний, аналіз змісту шкільних підручників.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які мають підпункти, висновків й списку використаних джерел та літератури, обсяг яких складає 52 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 69 с., з яких основний текст займає 65 с.

Розділ 1 Теоретичні аспекти вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи

1.1. Визначення понять «новітня історія» та «Центрально-Східна Європа»

Новітня історія Центрально-Східної Європи є фрагментом широкого історичного полотна, що розгортається в тисячоліттях та формує невід'ємну частину культурного та соціального ландшафту цього регіону. Вивчення цієї історії є важливим завданням, оскільки вона сповнена не лише подіями та великими змінами, але й відображає вплив різних цивілізаційних, політичних та економічних факторів на формування ідентичності країн, що входять до Центрально-Східної Європи.

У цьому розділі ми поглибимося в аналіз та розкриття поняття «Новітня історія Центрально-Східної Європи». Мета цього розділу – не лише надати визначення цього терміну, але й розкрити його значення у контексті історичного розвитку регіону. Визначаючи ключові періоди, події та тенденції, ми будемо стежити за тим, як етапи новітньої історії вплинули на формування сучасних країн Центрально-Східної Європи та визначали їхню роль у світовому контексті.

Під час розгляду терміну «Новітня історія ЦСЄ», ми також звернемо увагу на важливі аспекти інтерпретації та періодизації, що становлять фундамент для подальшого вивчення історичних процесів у цьому важливому регіоні Європи.

На сьогодні дослідники при розгляді даної проблеми стикаються з розмитістю і невизначеністю суті самого поняття Центрально-Східна Європа. Термін, що використовується в сучасному історичному і політологічному лексиконі, позначає цілий комплекс суттєво різних, іноді прямо протилежних концепцій. Дискусії викликає його співвідношеннями з поняттями «Центральна Європа», «Східна Європа», «Центрально-Східна Європа» та ін [1].

Термін «Центрально-Східна Європа» залишається предметом обговорень та досліджень, і його точне визначення часто залишається розмитим та

суперечливим. Багатозначність та невизначеність цього терміну породжують питання щодо його географічних меж, культурних визначників, та історичного контексту. Деякі дослідники вказують на те, що цей термін може включати країни, що колись були частинами комуністичного блоку, в той час як інші вважають, що він враховує ширший географічний та культурний спектр. Крім того, погляди на роль та вплив регіону у світовому контексті можуть суттєво розходитися.

«У глобальному контексті регіон може бути визначений як група прилеглих країн, що становлять окремий економіко-географічний, чи близький за національним складом і культурою, або однотипний за суспільно-політичним ладом район світу» [10, с.198].

За висловлюванням професора Дортмундського університету Л. Ремхельда, при аналізі регіону (означеного як «супертермін»), акцент може змінюватися в залежності від завдань, які перед собою ставить дослідник. Це означає, що увага може бути зосереджена на різних аспектах, таких як загальна історія, природні умови, економіка, культура тощо, враховуючи конкретні риси регіону [11, с.132]. У зв'язку з різноманітністю завдань, що ставляться у цьому дослідженні, вважаємо належним застосування комбінації критеріїв. Уявлення про Центрально-Східну Європу як історичний регіон формувалося під впливом політичних і ідеологічних факторів та пройшло значні зміни, еволюціонуючи від певних поглядів до статусу наукової концепції [1]. Розглянемо ключові етапи цієї трансформації.

Розмежовувати європейський Захід і Схід почали відносно недавно. В античні часи південне Середземномор'я протиставляли півночі, цивілізацію й варварству. Попри існування в середні віки Західної та Східної Римської імперії, сучасники не мислили в категоріях розмежування «Схід-Захід». Ця дихотомія вийшла на авансцену лише в XIX ст. під час дискусії між російськими західниками та слов'янофілами [12, с.16].

Натомість, вже в епоху Стародавнього світу виникло поняття «Центральна Європа». Протягом принаймні кілька століть Центральна Європа завжди

асоціювалася в свідомості сучасників із Священною Римською імперією германської нації.

«Щоправда, цей строкатий конгломерат ніколи не становив унітарної держави, але охоплював міцними підвалинами спільної історичної традиції, культури і правосвідомості Австрію, країни Бенілюксу, Німеччину, нинішню Чеську Республіку (Чехія, Моравія, колишня «австрійська» Сілезія), Швейцарію, а іноді також західні терени Польщі (Помор'я і Сілезія) і Північній Схід Франції» [2, с.26].

Внаслідок невдалої війни Наполеона проти Росії, з'явилося поняття «Східна Європа». У період з 1812 по 1815 рр. європейські війська пересувались, головним чином, з Заходу на Схід. Поступово асоціації зі східним узбережжям Середземного моря чи Китаєм втратили актуальність, і сформувалося уявлення «про ворота на схід, розташовані в межах Пруссії».

Проте сам термін «Східна Європа» швидко став об'єктом уваги. Політика Миколи I відносно Польщі та участь російських військ у придушенні революцій 1848 року закріпили за Росією імідж деспотичної і відсталої імперії. Росія і Східна Європа набули контрастного сприйняття, що служило фундаментом для формування європейської ідентичності [7].

У 40-і роки XIX століття спостерігалася тенденція ізоляції Центральної Європи зі сторони Німеччини, яка розглядала цей регіон як потенційний простір для власного культурного, економічного і політичного розширення. У відповідь на німецьку «редакцію» Центральної Європи та з урахуванням загрози з боку Туреччини, з'явилися концепції слов'янського світу у вигляді різних варіантів панславізму. Серед них у поляків, які сильно постраждали від Росії, ці ідеї були менш популярними, особливо з другої половини XIX століття. Важливо відзначити, що в рамках ідей слов'янської єдності не існувало концепції Центральної Європи як окремого регіону [6].

Одночасно з цим серед не-німецьких підданих імперії Габсбургів виникло бажання виділити регіон Центральної Європи. З самого початку ця концепція включала два політичні мотиви – об'єднавчий і ізоляційний. З одного боку, вона

виконувала інтегруючу роль, підкреслюючи спільність долі народів регіону та необхідність солідарності. З іншого боку, цей імператив базувався на захисті, передусім від Росії та Німеччини.

«Так, у 1848 р. лідер чеського національного руху Франтішек Палацкій писав: «вздовж кордонів Російської імперії живе багато народів – слов'яни, румуни, угорці, німці. Ніхто з них окремо не має достатньо сил, щоб протистояти могутньому сусіду. Вони можуть це зробити, лише об'єднавшись» [13]. Ця концепція акцентується на так званій «тісній взаємодії» між Росією та Німеччиною як своєрідному основному мотиві.

У першу чверть ХХ століття настала епоха «відродження» концепції Центральної Європи. Після 1918 року нації, які вибороли свою державність після Першої світової війни (Польща, Австрія, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів, словенців, Литва, Латвія, Естонія), відмовлялися бути частиною «Східної Європи». Ці новостворені держави почали позначати себе як «Центральна Європа». Важливо відзначити, що бажання бути саме частиною Центральної Європи виникало, з одного боку, з самостійних рішень цих країн.

«Так, Президент Чехословаччини Т. Масарик у 1921 р. використав поняття «Центральна Європа» для позначення «особливої зони малих націй між Заходом та Сходом». З іншого боку, «винахід» цього регіону підтримувався західними державами, оскільки вони теж хотіли створити географічний бастион проти комуністичного Сходу» [1].

Після Другої світової війни та в епоху «холодної війни» велике поширення отримав термін «Східна Європа». До кінця 80-х років він еволюціонував у геополітичне поняття. З урахуванням багатогранності конфлікту Схід-Захід (гегемоніального, військово-політичного, системно-політичного та суспільно-політичного протистояння) східноєвропейський регіон, здається, зазнав змін у своїх характеристиках.

«Виходячи, наприклад, з протиборства військових союзів – НАТО і Організації Варшавського Договору – Східна Європа нараховувала сім держав: Польщу, Німецьку Демократичну Республіку, Чехословаччину, Угорщину,

Румунію, Югославія, Болгарію, Албанію, якщо розглядати конфлікт Захід - Схід як гегемоніальне суперництво США і СРСР, то Східна Європа включала шість (з точки зору блокової політики) – або вісім (з точки зору системно-політичної) держав між Ельбою і Північним Бугом (і відповідно Прутом)» [15, с.64-65].

Ці держави об'єднувала спільність соціалістичного устрою, який відрізнявся від західних суспільних систем. У цей період синонімами терміну «Східна Європа» були вирази «реальний соціалізм», «соціалістичні країни», «світова соціалістична система» та «соціалістична співдружність». Важливо відзначити, що сам термін «Східна Європа», в уявленні як буферної та маргінальної зони, сфери «великої стагнації» (за Дж. Ротшильдом), використовувався переважно на Заході. Лише з початком процесів перебудови і гласності в СРСР в самому серці радянського владарювання почали розглядати його як чинник анархії та дестабілізації.

У вересні 1994 року держдепартамент США випустив директиву, в якій рекомендував своїм європейським бюро використовувати термін «Центральна Європа» замість «Східна Європа» [16, с.81].

Цю вимогу серйозно розглянули, особливо в сфері дипломатії. Пізніше Річард Холдбрук вказав, що Росія прийняла на себе роль представника Східної Європи, але він утримувався від відкритих заяв, оскільки термінологія відображала зовнішню політику Сполучених Штатів для Міністерства закордонних справ.

Поступово дослідники прийшли до згоди щодо обмеженої пізнавальної цінності дефініції «Східної Європи», хоча, навіть на початку XXI століття, деякі вчені залишаються прихильниками цього терміну. Наприклад, у книзі «Консолідація демократії в Східній Європі» Ян Зіелонка (професор Європейського університету, Флоренція) та Алекс Правда (Оксфордський університет) включають у Східну Європу всі країни колишнього СРСР [1].

Причину відродження поняття «Центральна Європа» американський політолог Майкл Роскін пояснює, тим, що під час холодної війни не існувало «середини» і термін «Центральна Європа» просто перестав вживатися, однак із

падінням комуністичних режимів він відродився [6].

У політичному вимірі у 1990-х роках термін «Центральна Європа» використовувався для об'єднання потенційних кандидатів на вступ до ЄС та їх відокремлення від країн СНД. «Однак наприкінці 90-х років, за словами Чапи Дупчика, поняття «Центральна Європа» пережило інфляцію» [1]. Країни, які претендували на членство в ЄС та НАТО, вбачали одна в одній більше конкурентів, ніж партнерів, і утримувались від наголошення на спільному регіональному ідентифікаційному зв'язку. Німеччина, через яку відбувалися зв'язки з Заходом, не виявляла зацікавленості у відновленні особливого Центральноєвропейського регіону.

Отже, в останньому десятилітті ХХ століття, з політичних перспектив, виявилось, що терміни «Східна Європа» та «Центральна Європа» обмежено корисні для розуміння або аналізу. Якщо перший термін асоціювався із сірістю, відсталістю і недорозвиненістю, то другий став предметом суперечностей серед кандидатів у європейське об'єднання.

В більш вузькому сенсі, термін «Центрально-Східна Європа» зосереджується на чотирьох країнах – Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. У своїй книзі «Міжнародна політика Східно-Центральної Європи», професор Адріан Хюде-Прайс з університету м. Лейсестер (Велика Британія) роз'яснює, що ці країни встановлюють спільну регіональну ідентичність, яка відрізняє їх від країн Західно-Центральної Європи (наприклад, Німеччина та Австрія) і колишніх членів СРСР (таких як Росія, Україна, Білорусь, Молдова та Балтійські країни), а також країн Південно-Східної Європи та Балкан (Румунія, Болгарія, Молдова, Словенія, Сербія, Хорватія, Албанія, Греція) [17, с.7].

На думку автора, нові демократії Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини, безумовно, мають спільні риси та проблеми з іншими постсоціалістичними країнами, проте, незважаючи на це, вони становлять унікальну групу країн, обумовлену унікальністю їхньої культури та історії, успішними економічними та політичними реформами, а також особливо тісними відносинами із Заходом [5 с.21].

У широкому розумінні, термін «Центрально-Східна Європа» охоплює всі вищезазначені регіони, що створює інтелектуальну конструкцію, включаючи такі країни, як Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Югославія (Сербія і Чорногорія), Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Албанія.

1.2. Роль історії Центрально-Східної Європи в сучасному освітньому процесі

Історія, як важлива галузь науки, відіграє визначальну роль у формуванні свідомості та розвитку освіти. Сучасний освітній процес не може існувати поза впливом історичних знань та уроків минулого. У цьому розділі розглянемо ключові аспекти ролі історії у сучасній освіті, включаючи формування громадянської свідомості, розвиток критичного мислення, адаптацію до змін у суспільстві та визначення національної ідентичності.

Необхідність вивчення всесвітньої історії Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) визначається рядом важливих аспектів, які впливають на розуміння історії, культури та сучасності цього регіону. Ось кілька ключових моментів, що обґрунтовують необхідність вивчення всесвітньої історії ЦСЄ:

1. Геополітичне значення. Центрально-Східна Європа в історії виступала ареною важливих геополітичних подій, таких як Перша і Друга світові війни, Розділення Європи після Другої світової війни, розпад Союзу радянських соціалістичних республік та вступ нових країн у Європейський Союз. Розуміння цих подій є важливим для аналізу сучасної геополітичної обстановки.

2. Культурна різноманітність. Регіон ЦСЄ є вкрай різноманітним у культурному відношенні, об'єднуючи різні етнічні групи та культурні традиції. Вивчення історії допомагає розкрити цю різноманітність та зрозуміти взаємовплив різних культур у процесі історичного розвитку.

3. Спільна європейська ідентичність. Вивчення історії ЦСЄ сприяє

формуванню спільної європейської ідентичності. Регіон є важливим членом Європейської спільноти, і розуміння його історії сприяє зміцненню спільних цінностей та взаєморозумінню між країнами.

4. Вплив на сучасність. Події минулого ЦСЄ залишають свій відбиток на сучасних подіях та відносинах у регіоні. Розуміння історії дозволяє прогнозувати та аналізувати сучасні виклики та конфлікти.

5. Важливість для Всесвітньої історії. Історія Центрально-Східної Європи також є неодмінною частиною світової історії, оскільки вона взаємодіяла з іншими регіонами, впливаючи на глобальні процеси.

Історія виконує ключову роль у формуванні громадянської свідомості, яка є основою активного громадянства. Вивчення історії дозволяє учням зрозуміти становлення сучасного суспільства, його цінності та принципи. Знання історії розширює горизонти розуміння різноманіття культур та сприяє розвитку толерантності. Історія допомагає учням зрозуміти сучасні виклики та можливості, базуючись на досвіді минулих поколінь. Це дозволяє краще адаптуватися до змін у суспільстві, формувати усвідомлені погляди на сучасні проблеми та сприяти особистісному зростанню.

Вивчення історії Центрально-Східної Європи ставить перед учнями ряд важливих завдань, спрямованих на розвиток їхніх знань, навичок та розуміння ключових аспектів історії цього регіону. Основні завдання вивчення історії ЦСЄ включають [4]:

- Ознайомлення з ключовими подіями та етапами. Учні повинні проводити дослідження ключових подій і етапів історії Центрально-Східної Європи, що хронологічно охоплюють період від початку Першої світової війни до завершення Другої світової війни. Під час вивчення історії ЦСЄ основна увага зосереджена на аспектах зміцнення національно-визвольних рухів у Центрально-Східній Європі під час Першої світової війни, участі національних груп у розпаді чотирьох імперій – Російської, Османської, Німецької та Австро-Угорської; післявоєнного регулювання кордонів, закріплення демократії, протистоянь тоталітарних та авторитарних загроз у країнах Центрально-Східної Європи.

Також досліджуються питання становища національних меншин і висвітлюються передумови вступу регіону у Другу світову війну.

- Розуміння культурної різноманітності. Учні повинні вивчати культурну різноманітність регіону, зокрема, роль різних етнічних груп, мов та традицій у формуванні історії.

- Аналіз геополітичних перспектив. Учні мають вивчати геополітичне положення Центрально-Східної Європи, її взаємодію з сусідніми регіонами та її вплив на світову політику.

- Розуміння сучасних викликів. Вивчення історії ЦСЄ повинно допомагати учням розуміти сучасні виклики, з якими стикається регіон, такі як економічні складнощі, націоналістичні та етнічні конфлікти.

- Розвиток критичного мислення. Вивчення історії ЦСЄ має сприяти розвитку критичного мислення учнів, їхньої здатності аналізувати різні історичні джерела та оцінювати різні точки зору.

- Формування спільної європейської ідентичності. Учні повинні відчувати важливість формування спільної європейської ідентичності та розуміти свою роль у цьому процесі.

- Застосування знань до сучасності. Вивчення історії ЦСЄ має надавати учням можливість застосовувати свої знання для розуміння та аналізу подій, що відбуваються у сучасному світі.

Після опрацювання теми історії Центрально-Східної Європи учні повинні мати ряд важливих навичок та знань, а саме:

- самостійно проводити аналіз і визначати основні риси та ключові аспекти історичного розвитку системи управління в Центрально-Східній Європі;

- здійснювати класифікацію історичних етапів у розвитку регіону;

- аналізувати та надавати характеристику основним етапам розвитку політичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи;

- використовувати отримані знання, вміння та навички для аналізу та використання історичних джерел і наукової літератури у своїй подальшій навчальній та науковій діяльності;

- аналізувати та порівнювати різні аспекти історії Центрально-Східної Європи, звертаючи увагу на різні періоди, ключові події, культурні особливості та політичні системи;

- ставати активними громадянами, що усвідомлюють важливість своєї громадянської участі та сприяють розвитку демократичних цінностей.

Сучасний освітній процес вивчення всесвітньої історії в шкільній програмі відзначається великою динамікою та інноваційністю. Зміни в підходах до викладання історії відбуваються на різних рівнях, спрямовані на розвиток компетентностей учнів та їх підготовку до активного життя в сучасному світі.

Однією з ключових рис є інтегрований підхід до вивчення історії, який дозволяє учням отримувати глибше розуміння взаємозв'язків та впливу історичних подій. Відокремлені події в контексті світової історії стають складовою більшого пазла, що сприяє формуванню системного погляду на минуле.

Змінюються також засоби навчання. Використання Інтернет-ресурсів стає нормою, щоб забезпечити учням доступ до різноманітної та актуальної інформації. Це дозволяє учням більш глибоко досліджувати теми та розширювати свої знання.

Вивчення всесвітньої історії в сучасній школі акцентує увагу на глобальних проблемах. Учні не лише вивчають минуле, але й аналізують вплив історичних фактів на сьогодення та майбутнє, розуміючи, що історія є ключовим елементом формування світогляду та громадянської свідомості. Історія Центрально-Східної Європи в сучасній шкільній програмі займає важливе і визначальне місце. Цей регіон відіграє ключову роль у розвитку світової історії та формуванні сучасного образу Європи. Включення історії Центрально-Східної Європи в навчальний процес сприяє глибшому розумінню учнями культурних, соціальних, економічних та політичних витоків цього регіону.

1.3. Аналіз методів вивчення новітньої історії в школах

Вивчення новітньої історії в освітніх закладах є актуальним завданням, оскільки надає можливість розглядати минуле через призму сучасних методів та підходів. У цьому розділі проводитимемо аналіз методів, які використовуються для вивчення новітньої історії в школах. Відображення історії останніх століть вимагає зосередженого підходу, оскільки цей період пов'язаний з багатьма складними та змінними явищами.

Мета даного розділу – розкрити різноманіття методів, які використовуються у вивченні новітньої історії, оцінити їх ефективність, а також висвітлити взаємозв'язок між педагогічними стратегіями та досягненнями у розумінні ключових аспектів історії. Аналіз такого різноманіття методів дозволить визначити оптимальний підхід до вивчення новітньої історії, який сприятиме розвитку критичного мислення та поглибленому розумінню суті історичних подій у контексті сучасності.

Для досягнення цієї мети, необхідно враховувати особливості та вимоги сучасної освіти, а також мати на увазі різноманітність методів, які можуть бути ефективно використані в навчальному процесі. У шкільних програмах новітню історію часто вивчають через викладання тематичних модулів, інтерактивні уроки, рольові ігри, аналіз історичних джерел та документів. З іншого боку, на вищому освітньому рівні акцент може бути зроблений на самостійній роботі учнів, вивченні глибокого контексту подій, та активному обговоренні в сучасному контексті.

Зазвичай, основні цілі навчання закріплюються у концепції історичної освіти, яка визначається у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [18, с.31]. За визначенням К. О. Баханова «Державний освітній стандарт з галузі знань (історії) – характеристика базового змісту освітньої галузі і система вимог, що визначають обов'язковий для досягнення кожним учнем рівень його засвоєння (обов'язкові результати навчання)» [19, с.142].

На основі базового змісту освітньої галузі забезпечується досягнення

мінімального рівня засвоєння навчального матеріалу, який обов'язково має бути викладений під час вивчення цього предмету. Для створення оптимальних умов навчальної діяльності школярів основний зміст галузі повинен бути трошки більшим та глибшим, ніж той, що передбачає мінімальний рівень засвоєння. Використання терміну «базовий» вказує на те, що цей зміст не повинен обмежуватися чи спрощуватися, але його можна розширити та поглибити завдяки введенню відповідних навчальних предметів і курсів в межах годин варіативної частини базового навчального плану.

«Зміст шкільної історичної освіти є сукупністю змісту всіх курсів історії, що вивчаються сьогодні у 5 – 11-х класах середніх загально-освітніх навчальних закладах» [20, с.10]. Він формується, відбираючи та організовуючи факти та концепції історичної науки з урахуванням мети та завдань вивчення історії в школі. Навчальний план історії орієнтований на виконання вимог освітньої галузі «Суспільствознавство» згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Він передбачає одночасне та послідовне вивчення двох курсів – історії України і всесвітньої історії – за лінійним принципом з чітким дотриманням хронологічної послідовності історичних подій та процесів.

Сучасна шкільна історична освіта має за мету виховати у молоді історичну свідомість, креативність та предметні історичні компетентності [18]:

- хронологічну компетентність, тобто розвиток навичок у визначенні історичного часу, аналізі причинно-наслідкових зв'язків на різних історичних відстанях, обговоренні суспільних явищ в конкретних історичних умовах, виявленні змін в розвитку суспільства;

- просторову компетентність – вміння розуміти історичний контекст та виявляти взаємовідносини в еволюції суспільства, економіки, культури і природного оточення;

- інформаційну компетентність – уміння працювати з джерелами історичної інформації, інтерпретувати зміст джерел, визначати їх надійність, виявляти і критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел;

- логічну компетентність – уміння визначати і застосовувати теоретичні

поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ, ставити запитання та шукати відповіді, розуміти множинність трактувань минулого та зіставляти різні його інтерпретації;

- аксіологічну компетентність – уміння формулювати оцінку історичних подій та історичних постатей, відповідно до цінностей та уявлень конкретного часу, осмислювати зв'язки між історією і сучасним життям.

Існує декілька принципів побудови курсу історії:

1) Лінійний принцип – історія вивчається в хронологічному порядку від давніх епох до нашого часу.

2) Лінійно-ступінчастий принцип – вимагає від авторів програм організації історичного матеріалу з поступовим збільшенням кількості фактів і теоретичних понять, враховуючи рівень обізнаності учня.

3) Концентричний принцип – неодноразове вивчення одного і того ж матеріалу, але на різних рівнях. В старших класах використовується навчання на проблемно-теоретичному рівні з метою забезпечення учням можливості самостійно вивчати соціально-історичну дійсність.

4) Проблемно-тематичний принцип застосовується при теоретичному вивченні історії.

5) Країнознавчий принцип припускає вивчення історії однієї країни, а потім – іншої, а в кінці курсу відбувається об'єднання.

«Програма з історії, що діє в Україні, побудована за лінійно-концентричним принципом і передбачає вивчення історії в 5-11 класах» [18, с.62].

Вивчення новітньої історії важливо розглядати як процес, що базується на сукупності історичних знань. Історичні знання в системі формування світогляду учнів відіграють виключно важливу роль. Вони концентрують у собі соціальний досвід людства і потрібні для правильного розуміння складних і суперечливих подій сучасності. У процесі навчання історичні знання допомагають створити:

- 1) уявлення про історичну реальність;
- 2) наукову картину розвитку людського суспільства;
- 3) виступають орієнтовною основою в процесі оволодіння історичними

знаннями і знаннями про сучасне суспільство;

4) дозволяють ефективно впливати на формування особистості людини, її почуттів і свідомості.

Навчання новітньої історії включає в себе використання історичних уявлень, понять і знань про методологію історичного пізнання для формування учнівської історичної свідомості.

1) Історичні уявлення - це відтворення основних аспектів історичних фактів, подій, особистостей у свідомості учнів, а також їх розміщення у часі і просторі. Цей процес завжди визначається особистісним сприйняттям історичної реальності, що робить його суб'єктивним. Важливо враховувати, що більшість історичних знань є уявленнями, оскільки вони ґрунтуються на створенні ментальних образів.

У процесі створення історичних знань уявлення відіграють ключову роль, діючи як основні орієнтири, які сприяють реконструкції історичних фактів та надають їм характеристику. Основний етап пізнання історії починається з утворення конкретних образів, що стосуються історичних фактів, подій і явищ. Таким чином, акцент на формуванні у школярів історичних знань в образній та образно-емоційній формі повинен мати вагомий роль на уроках історії.

Історичний образ – це концепція чи уявлення, що створюється у свідомості учнів щодо історичних фактів або подій. Оскільки пряме спостереження за історичними процесами неможливе, вчителю необхідно формувати уявлення, яке максимально відображає дійсність вивченого історичного факту. Під час навчання важливо не лише представляти матеріал, але й пояснювати його, акцентуючи основні риси та ключові моменти. Якщо відсутні візуальні засоби, деякі вчителі можуть застосовувати словесний опис, використовуючи техніки картинного та аналітичного опису, а також читання описових текстів із наукових, популярно-наукових та художніх джерел.

«Використовується також умовно-графічна наочність, яка локалізує історичні поняття у просторі та часі. Тут в першу чергу йдеться про використання карт, малюнків» [18]. Наприклад, для усного опису природи та

географічного оточення подій, які вивчаються, додатково до словесного опису корисно використовувати історичну карту. При створенні стандартних образів, таких як об'єкти побуту чи соціальні верстви суспільства, вчителю може служити творча уява учнів.

Таким чином використання методу історичних уявлень у процесі вивчення новітньої історії виявляється ефективним підходом, спрямованим на формування учнівської історичної свідомості та розвиток їхніх пізнавальних навичок. Цей метод дозволяє не лише передати фактологічні дані, а й відтворити атмосферу минулих подій, акцентуючи увагу на ключових аспектах історичних процесів.

2) Історичне поняття представляє собою внутрішнє відображення в сфері свідомості основних та узагальнених характеристик історичних фактів, які розкривають їхню сутність, нерідко невидиму при первинному сприйнятті. Ці поняття є об'єктивними, тобто мають тенденцію бути приблизно однаковими у кожного учня. Вони становлять основу історичних знань та включають в себе розуміння причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей історичного розвитку, а також основи історичної науки.

Крім того, сюди входить знання про методологію історичного пізнання, що включає у себе вміння працювати з історичним матеріалом та використовувати ці навички в навчальній діяльності [18].

Продуктивність формування понять буде високою за дотримання таких методичних умов:

- врахування ролі конкретних уявлень і типових образів;
- співвідношення емоційного і логічного факторів;
- якомога раніше вводити термін і пояснювати його ознаки з подальшою систематизацією;
- фактичний матеріал потрібен для пояснення теоретичних положень, для переконання учнів у неминучості та об'єктивності вивчених явищ;
- систематизація та узагальнення фактів має відбуватися відповідно логіки розкриття понять;

- чітке визначення обсягу матеріалу, для наступного доповнення його новими поняттями;

- теоретичні поняття повинні вводитися не ізольовано, а у зв'язку з раніше вивченими поняттями, включаючи поняття в загальну систему теоретичних знань.

Часто вчені розглядають два підходи до формування понять. Перший передбачає, що вчитель спочатку розкриває суть поняття, надає його визначення, а потім введе сам термін. Другий підхід, навпаки, полягає в тому, що вчитель спочатку представляє термін, надає його визначення, а лише потім розкриває та пояснює нове поняття. Цей індуктивний метод включає введення терміну на завершальному етапі його розгортання [20].

Вивчення історії за допомогою методу історичних понять виявляється неабияк ефективним підходом, спрямованим на систематизацію та узагальнення знань учнів щодо минулих подій. Цей метод дозволяє структурувати інформацію, використовуючи ключові поняття, які визначають сутність та взаємозв'язки історичних явищ.

Розділ 2 Історіографія Центрально-Східної Європи

2.1. Огляд основних підходів та методів до історіографічного аналізу ЦСЄ регіону

Історіографія Центрально-Східної Європи відіграє ключову роль у розкритті та аналізі складної та багатошарової історії цього регіону. Це важлива сфера досліджень, яка не лише визначає періоди розвитку націй та культур, але й враховує вплив зовнішніх чинників на формування політичних та соціокультурних реалій. У цьому розділі ми звернемо увагу на важливі аспекти історіографії Центрально-Східної Європи, виокремимо ключові школи думок та методологічні підходи, що формують наше розуміння минулого цього регіону.

Мета даного розділу – дослідити та оцінити різноманітність історіографії ЦСЄ, проаналізувати підходи дослідників, ідентифікувати ключові тенденції, що складають основу історіографічного вивчення цього регіону. Аналіз різних шкіл думок та методів дозволить нам краще зрозуміти, як різні історики та науковці підходять до тлумачення подій і як це впливає на загальне сприйняття історії Центрально-Східної Європи.

Розвиток історіографії як науки був особливо виразним у європейських країнах у ХІХ – на початку ХХ століття. Цей процес був обумовлений рядом факторів [9]:

- значний обсяг фактографічних відомостей;
- секуляризація історичного знання;
- зростання обсягів друкованих видань з історії;
- розширення спектру критичного аналізу наукових студій, пов'язаних з необхідністю вивчення історії питання, наявних підходів, концепцій, гіпотез;
- формування класичного типу науки;
- потреба в актуалізації минулого в умовах активного націотворення.

У ХІХ столітті історіографічний елемент набував все більшої ваги, що обумовлено зміною статусу самої історичної науки. Протягом перших десятиріч

XIX століття історія остаточно відокремила від словесності, завершивши перехід від аматорства до професійних занять історією. Відзначилося зростання значущості історіографічних знань як складової самосвідомості науки.

У другій половині XIX – на початку XX століття відбувалося розширення області, яку охоплювало проблематичне поле нової наукової галузі. У цей період в цю галузь включили історію історичної думки, а також історію історичних установ. Розглядання історіографії у контексті загальної історії науки, історії культури та історії ідей стало нормою.

Роль історіографії у ході історичного розуміння визначалася її взаємодією з іншими дисциплінами та завданнями, що вказує на тісні зв'язки і взаємодію з іншими областями історичних наук.

«Зокрема власне історія постачає історіографії матеріал для дослідження у вигляді наукових праць, своєю чергою остання визначає прогалини в дослідженні та окреслює напрямки подальшого вивчення минувшини» [23].

«Дотичною історичною наукою виступає джерелознавство» [25]. Джерелознавство, як галузь історичної науки, має значення не лише як метод вивчення джерел, але й через тісний зв'язок із суміжними галузями, зокрема із самою історією. У проміжку між X та XVII ст. обидві сфери взаємодіють, оскільки історичні тексти цього періоду виступають як літературні твори у час їхнього створення, а також як джерела для сучасних дослідників. Зокрема, аналіз історичних текстів цього періоду відкриває можливості для вивчення культурних та соціальних аспектів тогочасного суспільства. Крім того, кожен історичний твір цього періоду ґрунтується на вивченні різноманітних джерел, що надає можливість формування об'єктивного уявлення про історичні події та процеси.

Роль історії у сфері історичного пізнання формується завдяки виконанню нею ряду функцій. Декілька з них можна визначити наступним чином [9]:

1. Пізнавальна функція історіографії пов'язана з розвитком історичного знання та отриманням нових досягнень у науці. Історіографія вносить свій внесок у розвиток знань, доповнюючи досягнення минулих епох новими концепціями, методами та ідеями. Кожне покоління вчених переосмислює

історію науки, не лише поповнюючи її знаннями, але й пристосовуючи до нових викликів і тенденцій.

2. Історіографія виконує парадигмальну (методологічну, світоглядну) функцію, яка спрямована на затвердження та підтримку цієї галузі наукового знання. Історіографія впливає на створення нових знань, визначення стандартів діяльності історика, а також аналіз та визначення механізмів та тенденцій у розвитку історичного пізнання. Вона служить основою для формування канонів, прикладів дослідницької роботи, стереотипів мислення та написання історії.

3. Історіографії також належить дидактична функція. Разом із джерелознавством, історіографія є завершальним етапом у фаховій підготовці майбутнього історика. Вона сприяє активізації когнітивної сфери та впливає на формування професійної культури історика, що ґрунтується на здатності вільно розуміти та освоювати історичні тексти. Рівень фахової культури історика визначається його здатністю знаходити та інтерпретувати необхідну інформацію. Ознайомлення з історією історичної науки, окремими проблемами або біографіями істориків поглиблює кругозір дослідника. Знання історичних подій і методів їх вивчення становлять дві екстремальні точки наукового спектра історика, між якими розташована обширна територія знань з історії культури, освіти, філософії, психології, демографії тощо. Іншими словами, історіографія втілює ідею міждисциплінарного підходу.

Методи та принципи історіографічного аналізу, застосовані в дослідженні історії Центрально-Східної Європи, становлять основу об'єктивного та системного підходу до розгляду минулого цього регіону. Серед ключових методів можна виокремити методологічні принципи, які служать основою для проведення досліджень. Принципи є емпірично сформованими, науково обґрунтованими та визнаними в практиці правилами пізнання. Дотримання цих принципів гарантує глибоке вивчення та об'єктивне висвітлення певного процесу, явища чи події [26].

«Окремо слід зазначити найважливіші правила історіографічного дослідження – принципи історизму, наукової об'єктивності, системності,

всєбічності, наступності (спадковості)» [25].

1. Принцип історизму представляє собою універсальне правило для будь-якого наукового пізнання. Однак у історіографії цей принцип має свою специфіку, що обумовлена особливостями походження історичних знань. Історизм вимагає від історіографа систематичного застосування конкретно-історичного підходу до аналізу зародження та розвитку історичної думки. Він закликає враховувати умови, в яких жив і працював даний історик, та які впливали на формування його поглядів та видання його праць.

2. Загальним керівним принципом в історіографічних дослідженнях є наукова об'єктивність, яка вимагає високого рівня уважності та неупередженості при оцінці кожного історіографічного явища, а також порівняння різних поглядів на нього. Навіть при тому, що історичне знання завжди має суб'єктивний характер, історіограф повинен прагнути до найвищого рівня об'єктивності. Це значною мірою залежить від об'єктивності відбору, аналізу та інтерпретації історіографічних джерел.

3. Оскільки історична наука відзначається системним характером, її розвиток можливий лише за умов дотримання принципу системності. Вже на початку XIX століття позитивістська історіософія аргументувала багатофакторність історичного процесу та вплив багатьох чинників на події, явища та факти. Розвиток історичної думки також суттєво визначається численними факторами, включаючи розвиток суміжних галузей знань, таких як політологія, економіка, правознавство, філософія і інші. Зростання знань часто досягається взаємодією з іншими науками, що відбувається на межі їхніх дисциплін. Вивчення цих процесів можливе лише за умови застосування системного підходу і послідовного дотримання принципу системності, який спрямовує на комплексне розуміння історичних знань.

4. Важливим принципом у вивченні історії історичної науки є принцип всєбічності, який нерозривно пов'язаний із принципами системності та об'єктивності. В історіографічному дослідженні будь-якого явища в розвитку історичної думки важливо підходити до нього всєбічно, проводячи аналіз з

різних поглядів. Дослідник, що вивчає історію науки, повинен ідентифікувати та ретельно досліджувати всі джерела, що містять відомості про розвиток історіографії. Крім того, він повинен висвітлювати всі напрями, течії та наукові школи, а також аналізувати особистий внесок кожного історика у розвиток даної галузі.

5. Важливим для історіографа є дотримання принципу наступності (спадковості) в науковому пізнанні. Цей принцип запобігає упередженості і суб'єктивізму, забезпечуючи максимальну відкритість історіографічного дослідження до тенденцій розвитку самої історичної науки. Принцип наступності відображає логіку розвитку знань, де нове знання продовжує або замінює старе. У контексті історичної науки наступність є ключовою рисою, яка відзеркалює здатність нових поколінь істориків враховувати досягнення попередніх, розширювати та збагачувати наукові традиції. Кожен новий етап у розвитку історичної думки базується на досягненнях попередніх, критично їх переосмислює, що робить його логічним продовженням та поглибленням вивчення окремих проблем і історії загалом.

Підсумовуючи огляд основних підходів та методів до історіографічного аналізу Центрально-Східної Європи, можна констатувати, що цей регіон стає предметом ретельного та різноманітного вивчення. Пізнавальна функція вивчення історії Центрально-Східної Європи виявляється в розширенні знань учнів про складність його розвитку в різні історичні періоди.

Парадигмальна (методологічна, світоглядна) функція проявляється у визначенні методологічних та світоглядних засад, які визначають основи вивчення історії Центрально-Східної Європи. Цей курс сприяє формуванню учнівського розуміння світу та розвитку аналітичного мислення на прикладі конкретного історичного контексту.

Дидактична функція визначається можливістю використання історії Центрально-Східної Європи як засобу навчання та виховання. Вона допомагає стимулювати інтерес учнів до вивчення минулого, формує в них критичне ставлення до історичних подій та розвиває навички джерелознавства.

Принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, всебічності, наступності (спадковості) виступають як основні принципи, які лежать в основі побудови курсу історії Центрально-Східної Європи. Їх застосування гарантує науковість, об'єктивність та повноту подання інформації, а також сприяє систематизації та послідовності в навчанні учнів.

2.2. Характеристика основних історичних подій країн Центрально-Східної Європи в період кінця XVIII – початку XX ст.

В історії Центрально-Східної Європи, від кінця XVIII до початку XX століття, визначено низку ключових історичних подій, які вплинули на політичний, економічний та культурний розвиток цього регіону. Цей розділ присвячений детальній характеристиці основних історичних етапів та подій, що сформували та визначили обличчя Центрально-Східної Європи протягом цього значущого періоду.

Історія Центрально-Східної Європи включає в себе події історичного розвитку народів ЦСЄ, охоплюючи період з кінця XVIII до початку XXI століття в хронологічному порядку. Цей період охоплює нову та новітню історію регіону і визначений суттєвими політичними, соціально-економічними та культурними трансформаціями, які відзначалися на даному етапі історії народів Центрально-Східної Європи.

«Саме кінець XVIII ст. став важливою віхою в житті народів Центрально-Східної Європи. Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. Польська держава припинила існування, а її землі були включені до складу Пруссії, Австрії та Росії» [7]. Отже, остання самостійна держава в регіоні Центрально-Східної Європи припинила своє існування. Протягом періоду між XVII та XVIII століттями всі народи цього району опинилися під владою чотирьох імперій: Османської, Австрійської, Російської та Пруської. Навіть Чорногорія, яка фактично здобула свою незалежність наприкінці XVIII століття, продовжувала вести боротьбу за суверенітет.

У середині XIX століття, з розвитком національно-визвольних рухів, деяким народам Центрально-Східної Європи вдалося досягти своєї незалежності. Черногорці, угорці, греки, серби, болгари та румуни не лише здобули це право, але й до початку XX століття намагалися укріпити свій державний суверенітет. Інші народи Центрально-Східної Європи продовжували боротьбу за право на власну державність. На рубежі XIX–XX століть у цьому регіоні сталися політизація національно-визвольних рухів та формування політичних організацій, діяльність яких пізніше стала одним із чинників, що визначали спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики вже незалежних країн.

Дослідимо зміни в суспільно-політичному устрої країн Центрально-Східної Європи в період кінця XVIII – другої половини XIX століття та другої половини XIX – на початку XX століття.

1. Кінець XVIII – друга половина XIX століття

1. Прибалтика

Конкуренція між європейськими державами за контроль над територіями Прибалтики у XVIII столітті завершилася на користь Російської імперії. Землі, населені естонською і латвійською громадою, були включені до складу Естляндської та Ліфляндської губерній Росії, де зберігалися обмежені форми автономії у вигляді дворянських ландтагів (земельних зборів), головним чином складених з місцевої німецької дворянської верстви та міського самоврядування. Проте централізований тиск та втручання з боку центральної влади постійно зростали. У 1783 році особливі привілеї німецького дворянства було анульовано, а російська адміністративна та юридична системи були розширені на Прибалтійські губернії [27].

Сільські території північного естонського регіону ввійшли до складу Естляндської губернії, тоді як південні землі стали частиною Ліфляндської губернії. У 1804 році, в рамках спроб реформування земельних відносин у Російській імперії, Олександр I підписав «Положення про селян Естляндської та Ліфляндської губерній», яке регулювало селянські обов'язки в залежності від

розмірів та якості землі. Для судочинства були створені волосні суди з участю землевласників і представників селян. Однак ці реформи не призвели до заспокоєння на село. Це призвело до того, що естляндське дворянство взялося за розробку нового селянського закону.

Закони 1842 і 1845 років, відомі як «22 статті» і «77 статей», які мали регулювати відносини між землевласниками і орендарями, не призвели до бажаного результату через саботаж соціальних змін з боку поміщиків. У відповідь на це в середині 40-х років XIX століття відбувся масовий перехід естонських і латвійських селян на православ'я, сподіваючись отримати звільнення від панщини та земельні ділянки. Це вперше призвело до виникнення національних аспектів у соціальних відносинах між місцевим селянством та переважно німецьким дворянством.

У XVIII столітті латиська культура стала об'єктом впливу німецьких лютеранських пасторів, які займалися перекладом релігійної літератури на латиську мову з метою проведення місіонерської роботи серед селян.

«1822 р. лютеранські кола почали видавати першу газету латиською мовою – «Латвійська газета», яка поширювала релігійні цінності, вихваляла німецьке лицарство. Вчителі Е. Динсбергіс і Ф. Малбергіс взяли за переклад на латиську мову творів класиків світової літератури» [29].

Перші представники латиського національного відродження підготували підґрунтя для появи «молодолатиського руху» у середині XIX століття. Цей рух виступав проти домінування німців у різних сферах суспільного життя і культури. У 50-х роках XIX століття латиські культурні групи формувалися в Тартуському університеті, Ризі та інших містах.

«Повстання 1830-1831 рр. у Королівстві Польському було підтримане шляхтою литовських губерній. Тимчасовий польський центральний уряд у Литві і повстанські загони навесні 1831 р. встановили контроль майже у всій Литовській губернії, але не змогли протидіяти царським військам і змушені були відступити у Пруссію, де були інтерновані» [30].

У 1832 році було закрито Віленський університет, а в 1840 році скасовано

Литовський Статут. Зростання рівня освіченості серед населення та поширення нових демократичних ідей сприяли формуванню національної самосвідомості серед литовців.

В умовах майже повної полонізації освічених верств населення та сильного впливу католицької церкви відбувалося національне відродження литовців. Велику роль у цьому процесі відігравала група литовської молоді, зокрема в Віленському університеті. Після закриття університету центр національного життя перейшов до містечка Варняй, де працював єпископ Жемайтії М. Валанчюс. Тут формувалася литовська інтелігенція, яка взяла на себе завдання просування ідей національного відродження та визволення від польського культурного впливу [28].

2. Польща

«Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. Польська держава припинила існування, а її землі були включені до складу трьох імперій – Пруссії, Австрії та Росії. Практичні питання, пов'язані з ліквідацією Речі Посполитої і взаєминами держав агресорів, регулювала Петербурзька конвенція від 26 січня 1797 р.» [31].

Після приєднання найбільшої частини території Польщі до Росії, на цих землях розпочалася реорганізація адміністративної системи. Російська влада ввела новий устрій з губерніями, губернаторами і повітами, а також російське судочинство. Однак польська мова залишилася в освіті. Ці заходи створили сприятливі умови для розвитку польської освіти і культури. Початково, під впливом куратора Віленського Учбового округу, польського магната князя А. Чарторийського, позиції польської культури були підтримані, що призвело до зміцнення польського впливу в науці, освіті, літературі та мистецтві на цих теренах.

Починаючи з 1796 року, на колишніх територіях Речі Посполитої з'являлися таємні організації, спрямовані на відновлення Польської держави. У 1798 році найбільш радикальні шляхетські кола, відомі як якобінці, заснували нелегальне Товариство Польських Республіканців у Варшаві. Ці діячі прагнули

відновити польську державність у формі республіки, ліквідуючи стани та привілеї, і розраховували на підтримку Франції. Однак після угоди Наполеона з Австрією в Люневіль (1801 р.), діяльність товариства була припинена.

Пізніше ініціатива патріотичних дій перейшла до польської еміграції у Франції, яка сприймала долю Польщі у контексті революційної Франції. Групи емігрантів із поміркованими поглядами об'єдналися під керівництвом Ф. Барсса. Вони вважали за доцільне створювати польські збройні сили при уряді революційної Франції і домагатися незалежності на основі принципів польської Конституції від 3 травня 1791 року. Польські яacobінці в еміграції об'єдналися в 1795 році у Депутацію під керівництвом Ю. Шанявського і Ф. Дмоховського [32].

Після Віденського конгресу центром польського національно-визвольного руху стало Королівство Польське, часто зазначене як «конгресове» в літературі. В цей період на Королівство поширювалися самодержавно-кріпосницькі порядки Російської імперії, що призвело до виникнення конспіративних патріотичних організацій.

«У 1817 р. група студентів-поляків Віленського університету утворила таємне Товариство Філоматів (з грец. – «друзі науки»), яке керувало низкою напівлегальних та легальних громадських організацій студентів. Його лідерами були А. Міцкевич, Ю. Єжовський, О. Петрашкевич та Т. Зан» [37]. У 1822 році товариство перетворилося на таємний Патріотичний Союз, метою якого була підготовка повстання для відновлення Польської держави. У 1823 році багатьох його лідерів і членів арештовано. У 1819 році студенти Варшавського університету створили ще одну таємну організацію, відому як Союз Вільних Поляків. Проте в 1823 році ця організація також була викрита і розгромлена.

Ніч з 29 на 30 листопада 1830 року у Варшаві стала початком повстання, яке швидко поширилося на всю територію Королівства Польського. «1 грудня радикальні кола, очолювані М. Мохнацьким, утворили Патріотичний Клуб який вимагав від уряду рішучих дій і проголошення незалежності» [7]. За підтримки вищих верств польського суспільства, що утворили Тимчасовий уряд під

керівництвом А. Чарторийського, з 5 грудня диктатором повстання в Королівстві Польському було обрано командувача польською армією, генерала Ю. Хлопіцького. 25 січня 1831 року сейм на урочистому засіданні ухвалив акт детронізації Миколи I, що фактично означало оголошення війни Росії.

У першому зіткненні між повстанцями та урядовими військами, яке відбулося 14 лютого 1831 року під Сточком, росіяни зазнали поразки. У загальній битві під Гроховим 25 лютого жодна зі сторін не здобула вираженої перемоги. Перші успіхи повстанців підштовхнули польську шляхту в Литві, Білорусі та Україні до активних дій. Проте місцеве населення, в більшості своїй, відносилося вороже до панів-шляхти [8].

З кінця травня повстанці зазнавали поразок майже повсюди. Діячі Патріотичного Клубу критикували дії уряду, вимагали проведення соціальних реформ і проголошення республіки.

15 серпня 1831 року у Варшаві відбулися заворушення невдоволеного населення. У вересні 1831 року Варшава була здобута росіянами, і польська армія відійшла на захід. На початку жовтня головні сили деморалізованої армії, сейму, уряду, численні політики і творча інтелігенція були інтерновані владами Пруссії та Австрії. Після поразки повстання польська військова, політична та інтелектуальна еліта, а також його рядові учасники емігрували на Захід, де розпорошилися по різних європейських країнах.

Серед таборів найбільшим за чисельністю та найефективнішим було Польське демократичне товариство, створене у Парижі у 1832 році. Молоді демократи визначили свою програму у двох маніфестах. За їхнім переконанням, майбутня Польща мала стати демократичною республікою, а її незалежність товариство сподівалося вибороти шляхом народного повстання, основною рушійною силою якого виступило б селянство.

Польський національний рух поступово еволюціонував у нові форми. У 1830-х роках з'явилася програма, відома як «органічна праця», підтримка якої знаходилася серед польської аристократії та підприємців. Основна ідея полягала в тому, щоб спрямовувати зусилля поляків на розвиток економіки, отримувати

громадську підтримку для національної мови та культури через видання газет і журналів, дослідження минулого та надання допомоги молоді у здобутті освіти [32].

3. Імперія Габсбургів

В останній третині XVIII – на початку XIX століття співвідношення сил в Європі дало Австрії можливість розширити свої володіння. Королівство Галіції і Лодомерії було створено, включаючи частково етнічні польські та українські землі, а також приєднано Буковину. На Віденському конгресі Габсбурги змогли повернути майже всі свої колишні володіння. Деякі території, такі як Далмація, Бока Которська і колишня Дубровницька республіка, були об'єднані в адміністративну одиницю під назвою Далмація.

Удосконалені заходи, втілені в монархіях у другій половині XVIII століття під назвою політика «освіченого абсолютизму», створили благоприятні умови для виникнення та розвитку сучасних національних ідентичностей в центральноєвропейському регіоні.

«Для посилення центральної влади Габсбурзький двір у 1782 р. провів нову адміністративну реформу. У 1785 р. Йосиф II відмовився від чеської та угорської корони та наказав ці атрибути влади відвезти до Відня» [34]. Сейми зберігали свою роль лише як декоративні представницькі органи. У той же час була припинена комітетська система в Угорському Королівстві. Оскільки існувала загроза втрати угорських територій, Йосиф II на початку 1790 року відновив для цього королівства дію комітетської системи і державних зборів. Восени того ж року Леопольд II був укоронований угорською короною.

Початковий етап угорського визвольного руху та формування його ідей і політичних принципів відзначився в останній десятилітті XVIII століття. Одним із перших, хто підняв це питання, був Д. Бешшенеї у своїй книзі «Трагедія Агіша». Мовне питання стало предметом політичних обговорень і спрямовувалося на створення мононаціональної держави. У цей період з'явилося багато масонських лож, де формувалася шляхетська опозиція проти Габсбургів. Одночасно розвивався республіканський рух. Після розгрому шляхетської

опозиції у 1794 році угорський національний рух втратив організовані структури.

У 1825 році розпочався новий етап угорського національно-визвольного руху, коли національно-культурні питання уступили місце політичним. Основними завданнями стали визнання угорської мови офіційним статусом та реалізація принципу «одна держава – одна нація». Було вирішено повністю підтримати угорський характер в Угорському Королівстві. У 30-40-х роках XIX століття угорські лідери, такі як Л. Кошут, М. Танчич, Ш. Петефі, сформулювали різноманітні національно-політичні програми. Процес поляризації сил у національно-визвольному русі призвів до утворення у 1847 році Консервативної та Опозиційної політичних партій.

«Під час революції 1848-1849 рр. угорські національні лідери рішуче виступили за політичну самостійність країни. Повстання 15 березня 1848 р. у Пешті поклало початок революції в королівстві» [38].

Л. Баттяні був обраний головою угорського уряду, з Л. Кошутом на чолі як національним і політичним лідером країни. У квітні 1849 року парламент ухвалив рішення про скасування влади Габсбургів, але військова підтримка Росії дозволила Австрії придушити національний рух угорців.

Інтерес до минулого став спонуканням для заснування культурних товариств та інституцій, які об'єднали прихильників національного відродження. У 1792 році в Празькому університеті було створено кафедру чеської мови. З'явилися чеські просвітницькі та наукові товариства, такі як Королівське наукове товариство (1784 р.), Чеський національний музей (1818 р.), Чеська матиця (1831 р.) та інші. Заснування видань, таких як «Часопис чеського музею», «Квети» і інші, виявилось важливим чинником у формуванні національної свідомості.

У період між двадцятьма та тридцятьма роками XIX століття чеський культурний рух зазнав значного розквіту і виявив себе у численних творах романтиків, які наповнювалися народною творчістю.

2. Друга половина XIX – початок XX століття

1. Польща

У середині XIX століття в польських землях розпочався новий етап у національно-визвольному русі. До кінця 1861 року польське суспільство розділилося на два основних політичних напрямки. Перший табір, представлений поміркованими («білими») лідерами, такими як А. Замойський і О. Вельопольський, виступав за захист інтересів заможних верств. Їхні надії спрямовувалися на досягнення автономії Королівства шляхом мирних переговорів, і вони підтримували ідею ліквідації феодальних відносин на селі через викуп земельних наділів селянами. Другий табір, до якого входили радикали («червоні»), представляв собою дрібну та декласовану шляхту, інтелігенцію, міські верстви та частину селянства. Ці групи виступали за збройне повстання і активно готувалися до нього.

Соціальна програма правого крила «червоних» під керівництвом Л. Мерославського була майже ідентичною програмі «білих». Ліве крило, представлене особами, такими як З. Сераковський, Я. Домбровський, К. Калиновський, визнавало право українців, білорусів і литовців на самовизначення і відзначалося підтримкою більш рішучих соціальних реформ.

В Королівстві було відновлено цивільний уряд, яким з 1862 року командував О. Вельопольський. Щоб запобігти повстанню, з його ініціативи влада провела позачерговий рекрутський набір за спеціальними списками, в які заносили найбільш «політично неблагонадійних». У таких обставинах Центральний національний комітет (ЦНК), керівний орган «червоних», вирішив прискорити підготовку повстання, яке розпочалося в ніч з 22 на 23 січня 1863 року невдалими нападами озброєних груп повстанців на кілька десятків російських залогів [36].

Влітку 1863 року повстання охопило майже всі Королівство Польське, а також частину Литви, Білорусі та України. Центральний національний комітет (ЦНК), який проголосив себе Тимчасовим національним урядом, створив центральні та місцеві органи управління, запровадив податок, організував

друкування повстанської преси, відправив своїх представників до західноєвропейських країн. Європейська громадськість підтримала поляків, і до Польщі приїздили добровольці з різних країн Європи. Однак уряди Франції, Англії і Австрії обмежилися лише дипломатичними демаршами на адресу Петербурга.

Поступово на основних стратегічних напрямках російський уряд зосередив каральні війська. На території Королівства і в Литві прилюдно страчували цілі групи людей. У такій обстановці восени 1863 року Національний уряд передав усю владу генералові Р. Траугутту. Під його керівництвом була створена єдина організація збройних сил, яку він підпорядкував цивільній владі і вимагав виконання вимог маніфесту щодо передачі землі селянам. Незважаючи на його наполегливі зусилля, повстання згасало. У квітні 1864 року Р. Траугутта заарештували, а в серпні того ж року його стратили.

Після поразки повстання 1863-1864 років політична еміграція значно зросла за обсягами. Частина колишньої еміграції продовжувала виступати за підготовку нового повстання, втілюючи ідеї 1863 року. Інші ставали ще ближче до «Готелю Лямбер», прихильники якого все ще сподівалися на підтримку західних країн.

В кінці XIX - на початку XX століття в польських землях спостерігається активізація суспільно-політичного життя, і формуються основні політичні течії в селянському, робітничому та національному русі. У Галичині в 1895 році за ініціативою депутата місцевого сейму і рейхсрату ксьондза С. Стояловського була створена селянська партія «Стронніцтво людове» (з 1903 року - Польське стронніцтво людове) [39]. Ця партія виступала на захист політичних прав селян і готувалася до боротьби за незалежність Польщі, сприяючи пробудженню національної свідомості поляків.

У 1890 році в Берліні з'явився Союз Польських Робітників, який у 1893 році приєднався до Польської Соціалістичної Партії (ППС), заснованої у Парижі у 1892 році. Через рік у Варшаві була створена нелегальна Польська соціалістична партія. Також виникли легальні ліві партії: Польська соціалістична

партія на землях, анексованих Пруссією, та Польська соціал-демократична партія Галичини і Тешинської Сілезії. У 1893 році в Женеві з'явилася партія Соціал-демократія Королівства Польського (з 1900 року також Литви), метою якої було повалення царату і здобуття політичних свобод для тих верств населення, які їх не мали.

2. Прибалтика

На кінець 1861 року в Литві виникли дві політичні групи – «білі» та «червоні». «Білими» в Литві очолювали Ф. Далевський і Я. Гейштор. «Червоні» представляли А. Мацкявічус, Е. Даукша, К. Калиновський, З. Сераковський. Улітку 1862 року для організації та керівництва повстанням у Вільні був створений Комітет Руху [7].

З початком Січневого повстання в Польщі, на Литві формувалися повстанські формування. Керівництво військовими силами повстанців належало З. Сераковському, і після його страти в травні 1863 року К. Калиновський прийняв керівництво повстанням. Наприкінці літа силові дії повстанців вщухли, і активність збройних загонів продовжував лише А. Мацкявічус. Бої в Ковенській губернії тривали до вересня 1864 року.

Після поразки повстання царська влада вжила ряд заходів для придушення литовської ідентичності та активності. Було введено заборону на литовський друк, з використанням латинського шрифту, а також заборонено використання литовської мови в школах. Також розпочалося переслідування католицької церкви, обмеження участі литовців у державних установах, а також заборона формування релігійних, громадських та культурних організацій. З іншого боку, царат вживав певні заходи для здобуття підтримки селян, скасовуючи панщину 1 травня 1863 року і залишаючи селянам їхні наділи, які вони користувалися до цієї реформи [35].

У 1896 році у Вільнюсі з'явилася перша політична організація – нелегальна Литовська Соціал-Демократична Партія. У 1904 році вона оприлюднила свій маніфест, в якому висловлювалася мета повалення царської влади та створення незалежної Литви з Установчим сеймом у Вільнюсі. Програма Литовської

Демократичної Партії (ЛДП), заснованої у 1902 році, акцентувала, що найближчим завданням партії є вимога автономії, а кінцевою метою – незалежність Литви.

У листопаді 1905 року у Вільнюсі відбувся Литовський з'їзд, на чолі організаційного комітету якого стояв Йонас Басанавічюс [40]. З'їзд ухвалив резолюцію, в якій висловив підтримку автономії Литви в складі Російської держави. Після з'їзду був створений Литовський Християнсько-Демократичний Союз, а помірковані демократи утворили Національну Литовську Демократичну Партію (НЛДП), чия програма була розроблена Йонасом Басанавічюсом. Восени 1907 року з НЛДП вийшов Антанас Смятона разом із своєю групою прихильників, які розпочали видавати газету «Вільтіс» («Надія»).

У естонському національному русі другої половини ХІХ століття сформувалися два основних напрями: радикальний і поміркований. Радикальний напрямок виступав за рівні права для естонців порівняно з німецьким дворянством, поліпшену освіту та незалежність шкіл від церковного впливу. Його лідерами були Карл Роберт Якобсон, Йоганн Кьолер та інші. З іншого боку, лідери поміркованого напрямку, такі як Йоганн Янсен та Яак Хурт, закликали народ до покори та співпраці з поміщиками.

В процесі формування латиської національної культури велике значення мала усна народна творчість. Ініціатива «молодолатишів», таких як К. Валдемарс, Й. Баронс та інші, полягала в записуванні народних пісень, казок і приказок. Петербурзька Академія наук підтримувала видання народних пісень, систематизованих Й. Баронсом. Збиранням казок займався А. Лерхіс-Пушкайтіс. Народна творчість також вплинула на розвиток латиської музики, основним жанром якої стала хорова пісня. Художня самодіяльність, зокрема організація співочих свят, сприяла розквіту цього жанру.

Починаючи з початку 90-х років, великі промислові міста свідчили про появу соціал-демократичних гуртків. Латиські соціал-демократичні організації об'єдналися в червні 1904 року в Латиську Соціал-Демократичну Робітничу Партію. У 1906 році в Латвії була утворена єдина соціал-демократична

організація – Соціал-Демократія Латвійського Краю, яка функціонувала як автономна територіальна організація Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). У період з початку ХХ століття також відзначалася становленням перших національних політичних партій в Латвії, зокрема Латиської Національної Партії та Селянського Союзу [37].

3. Імперія Габсбургів

Восени 1865 року імператорським декретом було скасовано статті Лютневого диплому, розпущено віденський парламент і дозволено скликати угорський сейм. У цих нових умовах розпочалося узгодження умов австро-угорської угоди. Було визначено, що монархія Габсбургів перетворюється на державу з двома окремими урядами і парламентами, а також трьома спільними міністерствами (закордонних і військових справ та фінансів). У лютому 1867 року австрійський імператор призначив угорський уряд на чолі з Д. Андраші, а в червні він був коронований угорською короною.

Угода між Австрією та Угорщиною у 1867 році призвела до утворення конституційної держави з дуалістичною структурою. Формально ця нова держава була названа «Австро-Угорською монархією» згідно з імператорським указом від 14 листопада 1868 року.

«Австрійська частина монархії (Ціслейтанія) включала Австрію, Чехію, Моравію, Силезію, Горицю, Істрію, Далмацію, Крайну, Галичину і Буковину. Угорську частину монархії (Транслейтанія) склали Угорщина, Трансильванія, Хорватія, Славонія, порт Рієка, Банат, Словаччина і карпатська Україна» [7].

Так, після укладення Австро-угорської угоди 1867 року, правове становище інших земель монархії Габсбургів залишилося певним чином незмінним. Закон про національності від 1868 року фактично передбачав обмежене використання національних мов у сферах адміністрації, судочинства та освіти. Оглядова національна політика віденського двору була спрямована на збереження контролю за володіннями і статусом імперії як великої держави.

Дуалістична перебудова монархії суттєво вплинула на структуру

угорських політичних сил. Відносно ставлення до дуалізму виникли основні політичні течії. Найміцнішим гравцем була так звана Партія Деака, представники якої контролювали більшість мандатів в угорському сеймі. Насупроти їй стояли опозиційні сили, такі як «лівоцентристи» (за лідерства К. Тіси) та Партія Незалежності, яка об'єднувала прихильників Л. Кошута. У результаті їх об'єднання у 1875 році виникла Ліберальна партія. З самого початку вона взяла курс на посилену мадяризацію інших народів королівства [34].

На зламі 50-60-х років XIX століття чеський національний рух відзначався новим піднесенням. Національно-культурні товариства, організації та об'єднання почали створюватися або відновлюватися, що включало в себе такі організації, як «Мещанська бесіда», «Умелецька бесіда» та «Сокіл». Клуби чеського, моравського і силезького сеймів стали важливими центрами політичної боротьби, де обговорювалися національні та соціальні питання.

Прогресивні чеські політичні лідери ліберального спрямування, такі як Франтішек Палацький, Франтішек Рігер і Франц Браунер, згуртувалися в нове політичне об'єднання, яке в літературі часто називають Національною партією. У програмі цієї партії ключовою була ідея історичного права, що визначало національне право на відновлення втраченої державності. Однак лідери Національної партії різним чином розуміли шляхи досягнення політичного об'єднання чеських земель монархії.

Трансформація монархії Габсбургів у дуалістичну державу призвела до нового розподілу політичних сил у чеському суспільстві. У 1868 році було розпочато демократичний рух «таборів».

Уряд намагався знайти рішення політичної напруженості в Чеських землях, і в жовтні 1871 року були укладені «Фундаментальні статті». Ці статті передбачали розширення повноважень чеських сеймів і скликання загального генерального сейму для всіх Чеських земель. Прийняття Фундаментальних статей мало б означати надання чехам автономії в межах австрійської частини імперії. Однак під тиском німецьких націоналістів імператор відмовився затвердити австро-чеську угоду.

2.3. Історіографія Центрально-Східної Європи в Першу та Другу світову війни

Під час Першої світової війни національно-визвольні рухи пригноблених народів змінили свої стратегічні цілі: вони перейшли від бажання широкої автономії до вимог створення незалежних держав. Цей період визначився факторами, які призвели до розпаду імперій, що утримували більшість народів Центрально-Східної та Східної Європи. Спочатку Османська імперія втратила вплив на Балканах, а пізніше, внаслідок поразки у Першій світовій війні, розпалася Габсбурзька імперія. Революції в Росії та Німеччині також призвели до змін, що вплинули на імперії. Всі ці події призвели до посилення національно-визвольних сил на внутрішній та міжнародній арені народів Центрально-Східної та Східної Європи.

Після закінчення Першої світової війни відбулися значущі зміни на політичній карті Центрально-Східної та Східної Європи. Результати війни прискорили процес створення національних держав для більшості народів регіону, хоча окремі народи колишньої Австро-угорської імперії так і не мали можливості здійснити право на державне самовизначення.

Наприклад, словаки стали частинами Чехословацької республіки, тоді як хорвати, словенці, боснійці та македонці увійшли до складу Королівства сербів, хорватів та словенців. Ці територіальні та політичні перетворення визначили подальший розвиток регіону та судження народів, які стали частинами нових держав.

Перша світова війна є невід'ємною складовою історіографії Центрально-Східної Європи, яка займає важливе місце в подіях, що сформували сучасну картину світу. Цей період від 1914 до 1918 року визначається надзвичайною складністю та глибиною трансформацій як для регіону в цілому, так і для окремих його країн. Перша світова війна відзначилася не тільки великими втратами на полі бою, а й суттєвими змінами в політичному ландшафті, соціально-економічних відносинах та культурній спадщині регіону.

Розглянемо вплив Першої світової війни на ряд країн Центрально-Східної Європи, а саме: Сербію, Хорватію, Словенію, Македонію, Болгарію та Грецію.

1. Королівство сербів, хорватів та словенців

У серпні 1914 року сербським військам вдалося завдати поразки австро-угорській армії, і австро-угорське командування тимчасово перенесло основні сили на Східний фронт, призупинивши дії проти Сербії. Внутрішній конфлікт між партією радикалів і шовіністичною «Чорною Рукою» послабився під впливом війни. Після реорганізації уряду Ніколи Пашича у грудні 1914 року до уряду увійшли молодорадикали («самостальці») та прогресисти («напредняки»). Декларація, проголошена в Ніші, визначала мету «визволення і об'єднання всіх поневолених братів сербів, хорватів і словенців». Однак на практиці це вказувало про намір створення «Великої Сербії» під керівництвом династії Карагеоргієвичів.

Після появи німецької армії на Балканах і війни, оголошеної Болгарією проти Сербії, сербська армія змушена була у лютому 1916 року евакуюватися на острів Корфу, де вступила в уряд Сербської влади.

Незважаючи на те, що Чорногорія була залежною від сербської підтримки, король Нікола відкидав пропозицію об'єднання військ через свої претензії на землі Австро-Угорщини, конфлікт з Карагеоргієвичами та власні плани щодо «Великої Чорногорії». У червні 1915 року чорногорці, не узгодивши це з союзниками, окупували північ Албанії, що майже призвело до конфлікту з сербською армією. Австро-угорський наступ, після короткочасного опору, змусив чорногорську армію залишити Цетиньє. Відмовившись прийняти ультиматум, король Нікола втік з країни, а деморалізована армія розійшлася по домівках, і лише невеликий загін потрапив на острів Корфу [43].

У Хорватії та Словенії військовий стан, введений з початку війни, призвів до обмеження конституційних свобод, парламентаризму і самоврядування. Сформовані полки в слов'янських областях були направлені на небезпечні ділянки фронту, що сприяло виникненню явища дезертирства. На початку війни клерикальна преса, а також народна і національно-прогресивна партії словенців,

представлені католиками і лібералами, виявляли лояльність монархії. Однак невелика група емігрантів у Лондоні, очолювана А. Трумбичем, у квітні 1915 року створила Югослов'янський комітет. Комітет підтримував контакти з дипломатами Антанти і Сербії, а також з еміграційними колами в Америці. Він залежав від фінансової підтримки сербського уряду і підтримував ідею об'єднання з Сербією на засадах широкої автономії.

Поразки австро-угорського війська в грудні 1914 року призвели до зміни орієнтації політичних партій. У квітні 1915 року, під час таємної зустрічі в Трієсті, представники партій з Хорватії-Славонії, Штирії, Гориці та Крайни підтримали ідею лондонського комітету щодо об'єднання південних слов'ян Габсбурзької монархії в самостійну державу. Ця програма отримала підтримку через внутрішню кризу монархії та її воєнні поразки. Улітку 1917 року почалися переговори між представниками Югослов'янського Комітету та прем'єр-міністром Сербії Н. Пашичем. 20 липня 1917 року на острові Корфу була підписана Корфська декларація, в якій обговорювалася намір створити спільну державу для «триіменного народу» – сербів, хорватів і словенців, під керівництвом династії Карагеоргієвичів.

1 грудня 1918 року в Белграді А. Павелич від імені Народного Віча зачитав звернення, а принц-регент Олександр Карагеоргійович від імені короля оголосив про створення Королівства Сербів, Хорватів і Словенців. Цей день вважається народженням Югославії. Главою уряду було призначено С. Протича. Вісім міністрів представляли Сербію, шість – Хорватію, по два – Словенію і Боснію, один – Чорногорію. Нова держава стала конституційною монархією з династією Карагеоргійовичів на троні, і король мав право спільно з парламентом (скупщиною) на законодавчу владу. Питання кордонів нової держави залишалося відкритим [42].

2. Македонія

Напередодні війни Македонія була розділена між Сербією, Болгарією і Грецією. Під час початку війни ці країни здійснювали мобілізацію македонської молоді до своїх армій для захисту власних інтересів. З перших днів війни

активізувалася діяльність Внутрішньої Македонсько-Одрінської Революційної Організації (ВМОРО), головне керівництво якої переважно виборювало за інтереси Болгарії. Лише окремі македонські групи підтримували ідею створення автономії для Македонії в межах федерації балканських народів.

Під час нападу Болгарії на Сербію у жовтні 1915 року македонці опинилися на обох фронтах і були змушені воювати один проти одного в арміях Болгарії і Сербії. Центральний комітет Внутрішньої Македонсько-Одрінської Революційної Організації (ВМОРО) закликав всіх македонців підтримувати болгарську армію, в якій була частина колишніх четників. Внаслідок поразки Сербії болгарська армія захопила всю Вардарську та частину Егейської Македонії.

З самого початку війни обмежена група македонських емігрантів вважала, що починається новий етап у вирішенні македонського національного питання. Однойменний громадсько-політичний діяч, К. Місірков, висловив думку про те, що македонці мають зацікавленість в об'єднанні в рамках єдиної держави. Емігранти, особливо ті, що знаходилися в Швейцарії, активно ведучи політичну діяльність, створили організацію під назвою «Македонське Товариство Незалежності Македонії». Основною метою цього товариства була поширення ідеї незалежності Македонії. Однак в Корфській декларації 1917 року не було навіть згадки про македонський народ як частину майбутньої єдиної держави. Після оголошення Королівства Сербії, Хорватії і Словенців 1 грудня 1918 року ідею створення окремої македонської держави так і не було втілено в життя [45].

3. Болгарія

Враховуючи вигідне стратегічне положення Болгарії на Балканах, країни Антанти і Центральних держав намагалися залучити її до військового союзу. У Софії посилювалися настрої, спрямовані на підтримку Центральних держав, що знаходили відгук у царя Фердинанда. Проти цієї політики виступали опозиційні партії, такі як народовці, радикали, прогресисти, землеробці і широкі соціалісти. Партія соціалістів-тісняків рішуче протистояла вступу Болгарії в війну. Коливання Болгарії між двома блоками воюючих держав тривало до серпня 1915

року. Вирішальну роль у вирішенні вступу до війни на боці Центральних держав відіграли успіхи Німеччини і Австро-Угорщини в 1915 році, які створили враження остаточної перемоги над країнами Антанти.

У ніч на 15 жовтня 1915 року болгарська армія розпочала наступ на Сербію. З початку 1916 року вона вже власними силами мусила утримувати Салонікський фронт. Перемоги болгарської армії наприкінці 1915 року сприяли тому, що колишні опозиційні партії, за винятком соціалістів-тісняків, підтримали уряд [47].

Після того, як Румунія приєдналася до країн Антанти наприкінці серпня 1916 року, Болгарія в вересні відкрила новий фронт разом із німецькими та турецькими військами. Війна на двох фронтах, супроводжувана мобілізацією працездатного населення, призвела до серйозних проблем у болгарській промисловості та сільському господарстві. Країна також стала свідком зростання антивоєнних настроїв, особливо після Лютневої революції в Росії, що викликало антивоєнні виступи в ряді міст Болгарії.

Антивоєнний рух відзначався зростанням внаслідок військових невдач держав Четверного союзу в 1918 році. У травні 1918 року пронимецький уряд В. Радославова подав у відставку, а лідер антантофільської партії демократів О. Малінов створив новий кабінет. Проте цей новий уряд продовжував політику тих самих сил, які диктували волю попередньому уряду міністрів.

У середині вересня 1918 року болгарський уряд намагався зупинити відступ своїх військ силою, виславши проти них юнкерів і кінних гвардійців, які розстрілювали відступаючих. Ці дії уряду викликали загальне обурення фронтовиків, які розпочали похід на столицю під гаслом «Смерть винуватцям розгрому». У відповідь уряд вислав делегацію для переговорів, але одночасно мобілізував сили для придушення повстання.

27 вересня в Радомирі повстанці оголосили Маніфест про скидання монархії і проголошення Болгарії республікою. Наступ фронтовиків на столицю змусив болгарський уряд розпочати переговори з Антантою [46].

4. Греція

Міжнародна ситуація Греції напередодні війни була нестабільною. Успіхи, здобуті під час Балканських війн, сприяли націоналізму, зокрема панеллінізму. Великогрецький націоналізм сильно вплинув на зовнішню політику країни, що виявилось у вираженні анексіоністських планів. Проте серед грецьких лідерів відсутній був консенсус щодо обрання сторони в боротьбі між блоками держав [44].

Король Константин та його оточення, представники великих землевласників, верхівка грецької армії та окремі офіцери віддавали перевагу союзу з Німеччиною та Австро-Угорщиною. З іншого боку, політики, що об'єднувалися навколо прем'єр-міністра Е. Венізелоса, підтримували прогресивну та прантантівську позицію. Їх підтримували представники промислової і торговельної буржуазії, службовці державних установ і частина інтелігенції. З початком війни король і уряд оголосили нейтралітет Греції, не визначивши чіткої позиції.

«Зі вступом Туреччини до війни на боці Центральних держав загострилася боротьба між двома політичними таборами в Греції стосовно нейтралітету. У вересні 1915 року війська Антанти розпочали висадку у Салоніках. Виходження болгарських і німецьких військ на кордони Греції наприкінці 1915 року поставило країну перед вирішальним вибором. Король та його оточення виступали проти участі в війні на боці Антанти» [48].

У 1916 році західні союзники посилили політичний, економічний та військовий тиск на Грецію. 7 червня 1916 року військове керівництво Антанти оголосило часткову блокаду грецького узбережжя і висунуло ультиматум щодо встановлення контролю союзних військ над внутрішнім управлінням країни. У ніч на 1 вересня 1916 року союзники підбурювали в Салоніках повстання частин грецького гарнізону, яке оголосило незалежність Егейської Македонії від афінського уряду.

Проте король сформував новий уряд, який оголосив про дотримання політики «військового нейтралітету». Тимчасовий уряд Е. Венізелоса переїхав

до Салонік під захист союзних військ і створив Комітет Національної Оборони, що розпочав мобілізацію військ для допомоги Антанті. 23 листопада 1916 року комітет Венізелоса оголосив війну Болгарії і Німеччині. 8 грудня держави Антанти встановили блокаду всієї території Греції, що спричинило голод і масові захворювання серед населення [7].

Крім Першої світової війни, доцільно розглянути історіографію країн Центрально-Східної Європи під час Другої світової війни.

Друга світова війна стала трагічним періодом для країн Центрально-Східної Європи, перетворивши їхній соціальний, економічний та політичний ландшафт. Зазначимо, що багато країн регіону потрапили під нацистську або радянську окупацію, що призвело до серйозних перетворень у внутрішній та зовнішній політиці. Країни, які стали ареною конфлікту, відчули велику кількість важливих військових подій, що значно вплинули на їхній подальший розвиток.

Величезний гуманітарний вплив війни зазнавали жителі Центрально-Східної Європи через масштабні репресії, геноцид та масові переміщення населення. Культурні та економічні розлади внаслідок окупацій та систематичного знищення нацистськими та радянськими військами призвели до значної деградації соціуму та інфраструктури.

Під час Другої світової війни більшість країн ЦСЄ стали об'єктом військової експансії з боку країн фашистського блоку, і багато з них були окуповані, тоді як інші долучалися до держав-агресорів. У контексті боротьби національно-визвольних сил, багато з яких очолювали комуністи, проти фашизму та завдяки перемогам Червоної армії в цьому регіоні Європи (за винятком Греції), відбулися радикальні політичні зміни.

Присутність радянських військ в переважній більшості країн ЦСЄ (за винятком Греції) призвела до встановлення політичних режимів під керівництвом комуністів, які закріпили свою монополію на владу. Ці режими ініціювали націоналізацію, примусову колективізацію та «культурну революцію» за радянським зразком. Серед основних рис цих режимів були

культи вождів, нехтування правового порядку та прагнення до контролю над особистістю. Згодом у деяких країнах ЦСЄ відбулися спроби реформування суспільно-політичного устрою, проте багато з них завершилися неуспіхом, що призвело до подальшого загострення кризових явищ.

Розглянемо події Другої світової війни на прикладі таких держав Центрально-Східної Європи, як: Польща, Естонія, Латвія, Литва та Словаччина.

1. Польща

Так, 1 вересня 1939 року почалася Друга світова війна зі вторгненням Німеччини в Польщу. До середини вересня німецькі війська швидко захопили територію Польщі. Відповідно до попередніх угод між Німеччиною та Радянським Союзом, 17 вересня 1939 року Червона Армія вступила на східні регіони Польщі. Цей поділ території Польщі між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом відзначається в історії як «пакт Молотова-Ріббентропа».

«Таким чином було здійснено поділ земель Польської Республіки, що у свідомості багатьох поляків ототожнювалося з «четвертим поділом» Польщі» [7].

За спеціальним указом Гітлера було проведено поділ окупованих територій Польщі на дві частини: землі на заході від річки Вісли, а також Сілезія і Помор'я, були анексовані і включені до складу Третього Рейху як німецькі території. Решта земель були об'єднані у «Генеральне Губернаторство для окупованих польських територій» з центром у Кракові. Практично одразу після окупації територій, які стали частиною Німеччини, почалася систематична політика репресій, депортацій і терору проти поляків та євреїв. Широких масштабів набуло примусове переміщення поляків до Генерального Губернаторства [41].

У період посилення терору та репресій, які проводилися нацистами на окупованих територіях, польсько-українські відносини в Східній Галичині та на Волині суттєво погіршилися. У період між 1941 і 1942 роками на цих теренах виникали постійні конфлікти між українцями та поляками, які у 1943 році переросли у взаємне національне протистояння, що призвело до масового винищення, особливо серед цивільного населення.

1 серпня 1944 року розпочалося Варшавське повстання. Німецькі війська направили свіжі дивізії під Варшаву, в той час як радянські війська залишалися бездіяльними на завойованих рубежах протягом п'яти місяців. У Варшаві сили сторін були нерівні, і 2 жовтня повстанці були змушені капітулювати. Політичні цілі повстання не були досягнуті.

Після звільнення від нацистських окупантів на території між Бугом і Віслою, згідно з директивами влади Радянського Союзу, Червона Армія впроваджувала політику доконаних фактів. У владних структурах важливі посади займали польські комуністи, які вже мали досвід роботи в радянських державних органах. Відбулося жорстке придушення польського підпілля за допомогою масових арештів, розстрілів та депортацій.

«1 січня 1945 р. КРН перетворила ПКНВ у Тимчасовий уряд, залишивши на чолі Е. Осубку-Моравського і призначивши його заступниками комуніста В. Гомулку і людовця С. Януша. Цей уряд рекламувався як коаліційний, але насправді влада залишалася в руках комуністів» [49].

28 червня 1945 року було оголошено склад Тимчасового Уряду Національної Єдності (ТУНЄ), у який увійшли чотири представники польської еміграції, включаючи С. Миколайчика. Е. Осубка-Моравський залишався на посаді глави уряду, а його заступниками стали В. Гомулка і С. Миколайчик. 16 серпня 1945 року між ТУНЄ та урядом СРСР був підписаний Договір про радянсько-польський державний кордон. Цим договором підтверджувалася «лінія Керзона», і затверджувалися відступи від неї до 30 км на користь Польщі [51].

2. Країни Прибалтики

Відповідно до конфіденційного протоколу, який передував Договору про ненапад між СРСР і Німеччиною від 23 серпня 1939 року та Договору про дружбу та кордони між СРСР і Німеччиною від 28 вересня, Естонія, Латвія та Литва входили в сферу впливу СРСР. Ці домовленості передбачали можливість припинення суверенітету Балтійських країн та їхнє включення до складу СРСР.

Вже 28 вересня естонський, 5 жовтня латвійський і 10 жовтня литовський

уряди уклали договори про взаємодопомогу з Радянським Союзом. Згідно з цими угодами, СРСР отримав право створення військово-морських баз на їхній території. Головним досягненням Литви в результаті укладення договору з СРСР було повернення Вільнюса разом з прилеглою територією.

«Наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. уряди Естонії, Латвії та Литви активізували свою Діяльність у напрямку створення Балтійського воєнного союзу» [35].

14 червня 1940 року уряд СРСР направив ноту протесту урядові Литви, а наступного дня зробив схожий крок щодо Естонії та Латвії. У цих нотах висловлювалися звинувачення у порушенні умов договорів про взаємодопомогу. 15 червня частини Червоної Армії вступили на територію Литви, при цьому президент А. Смятон емігрував. 17 червня радянські війська увійшли в Таллінн і на територію Латвії.

«21 червня 1940 року в Естонії під тиском комуністів було утворено уряд під керівництвом І. Вареса» [36]. Пізніше прийняті декрети припинили діяльність партії «Вітчизняний союз» та оголосили про розпуск національної армії.

6 липня 1940 року був оголошений закон про вибори, і всього через тиждень відбулися призначені вибори, що визначались темпами, наказаними емісарами із Москви: А. Жданов у Естонії, А. Вишинський у Латвії, В. Деканозов у Литві. Після виборів прокомуністичні парламенти прийняли рішення, які оголосили про утворення Естонської Радянської Соціалістичної Республіки, Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки, Литовської Радянської Соціалістичної Республіки.

3 серпня Литовська РСР, 5 серпня Латвійська РСР, а 6 серпня Естонська РСР, відповідно до рішення Верховної ради СРСР, були включені до складу СРСР. Невдовзі парламенти країн Балтії прийняли нові конституції, основані на положеннях Основного закону СРСР.

22 червня розпочалося загальне повстання в Литві. У ніч на 24 червня повстанці успішно захопили місто Каунас. За допомогою радіо було оголошено

відновлення незалежності Литви і формування Тимчасового уряду. Виконуючим обов'язки прем'єр-міністра призначено Ю. Амбразявічюс.

28 червня група латвійських національних діячів розпочала повстання в Ризі. На момент вступу німецьких військ до Риги вже існували дві організації, які претендували на роль уряду: Центральний Організаційний Комітет за Звільнену Латвію та Тимчасова Державна Рада. Однак військове керівництво Німеччини розглядало ці дії як нелегальні, ігнорувало створені владні структури, фактично паралізувавши їх діяльність [8].

3. Словаччина

14 березня 1939 року Словацький сейм оголосив про незалежність Словаччини. Хоча словаки створили свою державу, це стало можливим завдяки підтримки нацистської Німеччини. Пізніше були укладені політичні та економічні угоди, які повністю підкорили молоду державу контролю з боку Німеччини.

Перші роки існування незалежної республіки принесли словакам певні вигоди. Державу визнали 24 країни світу, що дозволило уникнути окупації. У цей період зміцнилися позиції словацького капіталу, відбулася заміна чеських чиновників на словацьких, а також покращилися умови розвитку освіти, включаючи вищу освіту, а також сфери книговидавництва та культури. Офіційні кола активно пропагували ідею національної єдності.

Обраний президентом республіки у листопаді 1939 року, лідер Глінківської Словацької Народної Партії Й. Тісо старався проводити більш самостійну політику. Однак у липні 1940 року відбулася зустріч між Гітлером та Й. Тісо у Зальцбурзі, на якій словаків примусили копіювати тоталітарний нацистський режим.

Приєднавшись до Троїстого союзу у листопаді 1940 року, Словаччина вступила у Другу світову війну на боці агресорів. Цей вступ призвів до посилення економічного пограбування, погіршення матеріального становища населення та втручання німецьких радників у діяльність міністерств. Все це суттєво вплинуло на зміну настроїв у суспільстві.

28 серпня 1944 року, після того як німецьке командування ухвалило рішення щодо окупації Словаччини, наступного дня розпочалося Словацьке національне повстання, у якому взяли участь частини словацької армії та партизани. На території повстання законодавчу владу взяла на себе Словацька Національна Рада, а виконавчу – Колегія Уповноважених та національні комітети на місцях.

Було введено заборону на профашистські партії та організації, встановлено контроль над німецькими підприємствами та майном колабораціоністів. Також було оголошено про необхідність часткової націоналізації промисловості і банків, а також про проведення аграрної реформи.

27 жовтня 1944 року повстання було придушене. Залишки повстанської армії та партизанів відступили в гори, де вони продовжували здійснювати збройну опозицію до моменту звільнення цих територій радянськими військами. Керівники Словацької Національної Ради вилетіли до східної Словаччини, яка вже була частково звільнена. Після поразки повстання в Словаччині було встановлено німецький окупаційний режим [7].

Друга світова війна стала визначальним моментом у формуванні політичної картини Центрально-Східної Європи. Національні режими та фашистська окупація намагалися зруйнувати традиційні структури та встановити свої власні режими влади, що вплинуло на політичний порядок та стабільність у регіоні. Зміни у міжнаціональних відносинах та прагнення до відновлення національної самостійності визначили післявоєнний контекст для численних країн Центрально-Східної Європи.

Розділ 3 Організація вивчення історії Центрально-Східної Європи в старшій школі

3.1. Методичні підходи та педагогічні стратегії викладання історії Центрально-Східної Європи в українській та зарубіжній школі.

Вивчення історії Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) вимагає використання різноманітних підходів, щоб краще освітлювати та розуміти складні аспекти цього регіону. По-перше, такі підходи допомагають контекстуалізувати історію ЦСЄ, включаючи її в світовий та регіональний ракурс. Це надає учням можливість розглядати історію не як ізольований феномен, а як частину глобальних подій і змін.

По-друге, використання комплексного аналізу дозволяє розглядати різні аспекти історії ЦСЄ, включаючи політичні, економічні, соціальні та культурні виміри. Це робить вивчення більш повним та глибоким, сприяючи зрозумінню взаємозв'язків та наслідків історичних подій. Застосування таких підходів також сприяє розвитку критичного мислення, адже учні вчаться аналізувати та оцінювати різні точки зору та джерела інформації.

Українські та зарубіжні методичні підходи викладання історії Центрально-Східної Європи мають свої особливості. В Україні, зокрема, використовуються методи активного навчання, дебатів, проектної діяльності та використання додаткових джерел інформації, що сприяють розвитку критичного мислення учнів та формуванню їхньої громадянської позиції. Однак не завжди обов'язково використовувати лише методи активного навчання. Наприклад, на початковому етапі формування знань ефективніше застосовувати пояснювально-ілюстративний метод викладання. Його суть полягає в тому, щоб організувати усвідомлене сприйняття учнями готової інформації різними засобами та прийомами [18].

Розглянемо класифікацію методів, запропоновану І. Я. Лернером і М. М. Скаткіним та визначимо рівні пізнавальної діяльності учнів при

використанні учителем різних методів [18]:

1) Пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний, метод полягає в тому, що викладач різними засобами надає інформацію про об'єкт вивчення, а учні сприймають її, усвідомлюють і запам'ятовують.

2) Репродуктивний метод передбачає складання викладачем завдань для учнів на відтворення ними знань і способів діяльності. З точки зору розумової діяльності учнів це є відтворення, а на рівні знань – знання-копії.

3) Проблемний виклад полягає в тому, що педагог ставить проблему і сам розкриває суперечливий шлях і логіку рішення, надаючи учням зразок міркування. За цією логікою, учитель спонукає до питань і показує учням доступний для них, більш високий рівень мислення.

4) Проблемний виклад матеріалу на відміну від інформаційного, тобто передачі готових положень, яке припускає пояснювально-ілюстративний, активізує мислення учнів.

У зарубіжних школах, зокрема в країнах Західної Європи та США, під час вивчення історії можна виділити дві технологічні групи [52]:

1) забезпечення засвоєння учнями знань, умінь та навичок (технології повного засвоєння);

2) спрямування на розвиток в учнів пізнавальних можливостей (технології розвиваючого навчання).

Перша група визначається жорстким плануванням, повторенням та циклічним контролем навчальних досягнень. У другій групі наголошується на врахуванні рівня сформованості розумових і творчих здібностей учнів. Також властивою другій групі є лабільність навчальних етапів, підтримка та заохочення самостійної роботи учнів.

Процес взаємодії між вчителем та учнями є одним з ключових елементів будь-якого навчального заняття. Організація цієї взаємодії може варіюватися в залежності від індивідуальних особливостей вчителя, теми уроку, складності матеріалу, рівня підготовки учнів, тривалості уроку та доступних джерел інформації. Враховуючи це, можна виділити три основні стратегії навчання:

- пасивні, або методи лінійного впливу, включають в себе використання форм організації навчання, таких як лекції, вивчення документів та опитування за пройденим матеріалом;

- активні, або методи кругового впливу, передбачають використання різних форм навчання, таких як дискусії, круглі столи, мозкові штурми та різні творчі бесіди;

- інтерактивні, або методи кругової взаємодії, включають організацію рольових ігор, дебатів, проєктної діяльності, обговорення альтернативних рішень та моделювання.

Всі три моделі мають свої позитивні та негативні аспекти. Проте експерти Ради Європи та зарубіжні дидакти рекомендують використовувати переважно активні та інтерактивні стратегії, оскільки вони найкращим чином відповідають потребам сучасної шкільної історичної освіти.

Аналіз досвіду проведення уроків історії за кордоном підкреслює декілька ключових напрямків організації навчальної діяльності учнів. Це включає у себе підсилення ролі самостійної роботи учнів та відведення вагомого місця навчальній практиці під час уроку, визначення пріоритетів, тобто того, що учні повинні знати, вміти робити та як оцінювати, а також забезпечення успішності навчання шляхом ефективного використання методики концентрів [52].

3.2. Досвід викладання історії ЦСЄ через підручники в українських та зарубіжних школах

Вивчення історії через підручники визначається як ключовий елемент освітнього процесу, спрямований на формування глибокого розуміння минулого та розвиток критичного мислення учнів. Підручники стають не лише засобом передачі фактів та подій, а й важливим інструментом формування світогляду та громадянської свідомості. Вони визначають те, як учні сприймають історію, визначають важливі теми для розгляду та допомагають засвоювати складні концепції.

Вимога до підручника як до основної навчальної книги полягає в тому, щоб він належним чином розкривав основи науки відповідно до вікових особливостей та рівня обізнаності учнів. У дидактиці визначено, що шкільний підручник – це масова навчальна книга, яка передає предметний зміст освіти та визначає види діяльності, спрямовані на обов'язкове засвоєння учнями, враховуючи їх вікові та інші особливості.

За визначенням Пометун О. І., основними функціями підручника у навчанні є [18]:

- 1) носій історичної інформації;
- 2) засіб засвоєння знань;
- 3) засіб організації самостійної роботи;
- 4) інструмент навчання, розвитку та виховання особистості учня та формування його предметних компетенцій.

Кожен розділ підручника може мати початковий план-схему, що слугує своєрідним логічним конспектом. Текст книги виокремлює та пояснює основні поняття, терміни і ключові слова. Основний зміст включає уривки з документів, довідковий апарат, а також запитання і завдання різних типів і рівнів складності. Питання логічно продовжують або розширюють зміст, а для учнів подані рекомендації щодо необхідності згадати матеріал з попередніх тем та виконання завдань.

Зміст підручника розподіляється на три складові: основний (включає теоретичний та фактичний матеріал), додатковий (довідковий), і пояснювальний (з примітками та коментарями). Основна частина тексту містить інформацію про ключові ідеї, поняття, теорії та методи діяльності. При аналізі підручника перед уроком, вчитель має визначити основні фундаментальні знання, які становлять приблизно третину вмісту. Решта матеріалу, який пояснюється на уроці, буде складати додатковий матеріал, спрямований на яскраве та переконливе розкриття основних знань [18].

Слід виділяти два типи завдань за текстом підручника:

- а) питання, що вимагають конкретної лаконічної відповіді (визначення

термінів, понять, хронологія, висновки);

б) самостійне знайомство з одним з аспектів проблеми.

Важливо відзначити, що самостійна робота учнів з текстом підручника повинна розглядатися як не відокремлений етап, а як складова загальної структури уроку [18].

Структура підручника історії у школах країн Європи та Північної Америки здебільшого стала і складається з таких елементів [52]:

1) Тексти. Основний текст підручника може містити авторську оповідь, але за обсягом він переважно має включати інформацію проблемного викладу, таку як історіографічні довідки, дані про різні версії та оцінки, дискусійні моменти подій і т.д. Додаткові тексти, які є необхідною складовою сучасних підручників, можуть включати рубрики типу «Епоха в особах», «Хроніка подій», «Свідчення істориків», «Мовою документів» і т. д. Пояснювальний текст в підручнику включає примітки, тлумачення історичних понять і термінів, словники визначень та інші матеріали.

2) Позатекстові компоненти. Однією з ключових складових підручника є апарат організації засвоєння, що представляє собою систему завдань і запитань, спрямованих на стимулювання самостійної пізнавальної діяльності учнів. Питання можуть виконувати різні функції, такі як мотивація (розміщені на початку параграфа), навчання або контроль. Завдання в підручнику розрізняються за видом діяльності, включаючи репродуктивні, перетворюючі та творчі, а також за складністю, визначаючи їх як базові або підвищеної складності.

Зміст новітніх підручників з історії ділиться на три розділи, потім глави, що мають постійні рубрики:

1) Вступ. На невеликому обсязі (двох-чотирьох сторінках) представлена лінія часу, що включає ключові періоди та значущі дати, а також історичні карти з відображенням державних кордонів того часу та насичені ілюстрації.

2) Матеріали для уроків. Структуровані від 2 до 6 тематичних блоків, кожен з яких включає трійку рівноцінних ресурсів: стислого авторського тексту

із переліком ключових подій, постатей, та термінів; коротких фрагментів документів із питаннями; наочних ілюстрацій разом із докладним поясненням.

3) Дос'є. Аналогічно до попереднього компонента за структурою, проте в основі має аналіз культурних досягнень конкретної країни та їх впливу на інші нації.

4) Узагальнюючий розділ представлений переліком нових понять, резюме, чи списком головних ідей глави, пізнавальними завданнями трьох видів.

У 1990-х роках у країнах Європи стала поширеною практика використання методики, за якою кожний великоформатний розгорнутий аркуш книги був присвячений конкретному історичному сюжету. Цей модуль включав лаконічний авторський текст (займаючи 1/3 або 1/2 місця), документи, ілюстрації та рубрики з питаннями і завданнями. Рубрики варіювалися, включаючи «Діяльність», «Питання для роздумів», «Вивчення подій», «Оцінка». Ця система дозволяла учням краще сприймати і більш ефективно засвоювати різноманітні аспекти вивчення історії, при цьому матеріал дотримувався жорсткої трафаретної системи викладу [52].

Важливо підкреслити ключовий внесок підручників у формування історичної свідомості та розвиток критичного мислення учнів як в українських, так і в зарубіжних школах. За результатами аналізу встановлено, що підручники визначають спосіб уявлення учнів про події минулого, а їхній зміст і структура впливають на формування образу світу та громадянської позиції.

Висновки

У цьому дослідженні ми проаналізували, що вивчення новітньої історії країн Центрально-Східної Європи в шкільному курсі історії визначається рядом особливостей та викликів. Зокрема, це пов'язано із складнощами визначення та трактування терміну «Центрально-Східна Європа», що може викликати розбіжні інтерпретації та спричинити неоднозначність у підходах до вивчення цього регіону.

Проведений аналіз історіографії Центрально-Східної Європи дозволяє зробити важливі висновки щодо підходів, методів та основних напрямків вивчення цього регіону. Визначена розмитість та невизначеність терміну «Центрально-Східна Європа» свідчать про важливі аспекти історії цього регіону, які ще потребують докладного розгляду та систематизації.

Ураховуючи внесок різних науковців та дослідників у вивчення історії Центрально-Східної Європи, можна стверджувати, що цей регіон є динамічною та складною областю для досліджень. Важливо зазначити, що історіографія відіграє ключову роль у формуванні об'єктивного та всебічного уявлення про минуле цього регіону, сприяючи глибокому розумінню його суспільно-політичного, культурного та економічного розвитку.

Підсумовуючи характеристику подій країн Центрально-Східної Європи в часи Першої та Другої світових війн, можна констатувати, що цей період був вирішальним у формуванні історії регіону. Перша світова війна стала періодом для геополітичних змін та розділу імперій, а Друга світова війна призвела до ще більш глибоких трансформацій, впливаючи на долю мільйонів людей та структури держав.

Ці події визначили подальший шлях розвитку Центрально-Східної Європи та суттєво позначилися на її соціальній, економічній та політичній картині. Отже, розуміння історії Центрально-Східної Європи у період війн стає ключовим для осмислення її сучасного стану та допомагає краще розуміти виклики, з якими стикається цей регіон сьогодні.

Аналізуючи зарубіжний досвід вивчення новітньої історії через підручники, можна визначити, що цей підхід має великий потенціал у формуванні глибокого розуміння історії та культури Центрально-Східної Європи учнями. Підручники, які враховують різноманіття підходів та перспектив, сприяють розвитку аналітичного мислення, критичного осмислення історичних подій та усвідомленню їх впливу на формування сучасного світу.

Розширений підхід до вивчення історії через підручники сприяє розвитку громадянської свідомості, толерантності та розумінню власної національної ідентичності в контексті загальноєвропейської спільноти.

Таким чином, зарубіжний досвід вивчення новітньої історії через підручники вказує на необхідність удосконалення вітчизняних підходів до формування навчальних матеріалів, щоб забезпечити якісне і глибоке розуміння історичного досвіду Центрально-Східної Європи в шкільному курсі історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2005. Т. 19. С. 333–341.
2. Кірсенко М. Східно-Центральна Європа: від геополітичних фантомів до історичної реальності і геополітичної перспективи. Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. Київ. 1999.
3. Зашкільняк Л. Історія Центрально-Східної Європи: навч. посіб. Львів. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2001. 660 с.
4. Вітенко М. Пилипів І. В. Сіреджук П. С. Історія Центрально-Східної Європи новітнього часу. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 92 с.
5. В'юницька О. І. Аналіз концептуально-теоретичних підходів до визначення поняття Центрально-Східна Європа. Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Вип. 33. Ч. 1. 2002. С. 21.
6. Лешкович Н. О. Конструювання концепту «Центрально-Східна Європа» в історіографічних дискурсах ХХ – початку ХХІ ст. Дриновський збірник. 2019. Т. 9. С. 275–286.
7. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін.ХVІІІ - поч. ХХІ ст.). 2-ге вид. Острог, 2010. 220 с.
8. Ласінська М. Ю. Новітня історія країн Східної Європи: навч. посіб. Миколаїв: Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, 2020. 220 с.
9. Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки: навч. посіб. Вінниця: Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2019. 132 с.
10. Сокирка Ю. Поняття регіону та регіоналізму у теорії соціополітичного поділу на територіальній основі. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2011. № 1. С. 197–203.

11. Мельник В., Скочиляс Л. Політична регіоналістика: предметне поле і теоретико-методологічні основи. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. Вип. 4. 2002. С. 131-137.

12. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ: Часопис Критика. № 1. 2004. 463 с.

13. Кіш Є. Б. Центральна Європа: теоретико-методологічні засади концепту. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія історія. Ужгород, 2012. Вип. 28. С. 190–194.

14. Донська А. Г. Політична обумовленість концепту Центральної Європи. Вісник Київського нац. ун-ту імені Т. Шевченка. Серія філософія, політологія. Київ, 2014. Вип. 1 (115). С. 57–61.

15. Лунь Ю. О., Рій І. М. Аналіз балансу сил в центрально-Східній Європі. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 9. С. 62-74.

16. Паніна І. Проблема концептуалізації регіону Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах. Історичні і політологічні дослідження. 2019. № 1. С. 77–91.

17. Рябінін Є. Міжнародні організації Центрально-Східної Європи: навч. посіб. Маріуполь: Маріупольський держ. ун-т, 2016. 143 с.

18. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2017. 324 с.

19. Ткаченко В. М. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії як умова їхньої успішної соціалізації. Таврійський вісник освіти. 2014. Т. 1. С. 141–150.

20. Пометун О. І. Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі: навч. посіб. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

21. Желіба О. В. Шкільний курс всесвітньої історії та методика його викладання: навч.- метод. посіб. для студентів-істориків. 2-ге вид. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2014. 40 с.

22. Романюк А.С., Литвин В. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи:

монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

23. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

24. Драч О. О. Зарубіжна історіографія всесвітньої історії: навч. посіб. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2015. 164 с.

25. Довган Ю. Л. Історіографія: теорія і методика. навч. посіб. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», 2013. 383 с.

26. Хлібовська Г. Історія історичної науки: навч. посіб. Луцьк: Іванюк В. П., 2022. 92 с.

27. Rowell S. C. The Face beneath the Snow: The Baltic Region in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Historical Journal*. 2001. Vol. 2, no. 44. P. 541–558.

28. Popsuienko L. O., Kapustina N. B. Historical experience of constitutional principles of formation of the national statehood of the baltic countries. *Juridical scientific and electronic journal*. 2020. № 3. P. 57–60.

29. Perchoc P., Andres Kasekamp A History of the Baltic States. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*. 2011. № 4. P. 185–192.

30. Grothusen K.-D. History of the Baltic States. *Philosophy and History*. 1971. Vol. 4, № 1. P. 99–100.

31. The 3 Partitions of Poland (& Lithuania): Polarized Peoples. *TheCollector*. [Електронний ресурс] URL: <https://www.thecollector.com/partitions-of-poland-and-lithuania/> (дата звернення: 14.11.2023).

32. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський нац. ун-тет ім. І. Франка, 2002. 752 с.

33. 3 травня 1791 року. Конституція, що стала революцією. Нова Польща. [Електронний ресурс] URL: <https://novapolshcha.pl/article/3-travnya-1791-roku-konstituciya-sho-stala-revolyuciyeyu/> (дата звернення: 14.11.2023).

34. Дейвіс Норман. Європа: Історія. 2-ге видання. Київ: Видавництво

Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.

35. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): навч. посіб. Київ: Знання. 2008. 284 с.

36. Яровий Я. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття: підручник. Київ: Генеза. 2005. 816 с.

37. Гончар Б. М., Машевський О. П., Папенко Н. С. Нова історія країн Західної Європи й Північної Америки. XVII – 60-ті рр. XIX століття: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет», 2013.

38. Revolution of 1848–1849 in the Habsburg monarchy. Home, Encyclopedia of Ukraine. [Електронний ресурс] URL: https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\R\E\Revolution_of1848hD79intheHabsburgmonarchy.html (дата звернення: 14.11.2023).

39. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902-1914). Львів: Каменяр, 2002. 166 с.

40. The Lithuanian Word. History. Jonas Basanavicius. Lietuviðkas þodis. Lithuanian Word. Leidinys skirtas lietuviðkos spaudos atgavimo ðimtmeðiui. [Електронний ресурс] URL: http://www.spaudos.lt/istorija/j_basanavicius_b.en.html (дата звернення: 14.11.2023).

41. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002): навч. посіб. Вінниця: Видавництво «Фоліант», 2003. 560 с.

42. Скрипник А. Ю. Всесвітня історія XX ст.: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів не історичних спеціальностей. Кам'янець-Подільський. 2023. 150 с.

43. Баран З., Кріль М. Історія Югославії (1918-1990 рр.). навч. посіб. Львів. 1997.

44. Овчаренко О. І., Сухушина О. В. Міжнародні відносини напередодні й у період Першої світової війни 1914–1918 рр. Черкаси: Вертикаль. 2016. 708 с.

45. Миколенко Д. В. Македонське питання у 1878 – 1919 рр. навч. посіб. до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 119 с.

46. Чорній В. Історія Болгарії. Львів: ПАІС. 2007. 404 с.
47. Crampton R. J. Bulgaria at War, 1912–1918. Bulgaria. 2008. P. 190–219.
48. George V. Dertilis History of the Greek State, 1830–1920. vol. II, Athens: Estia, 2005, P. 669–672.
49. Garliński J. The Partition of Poland. Poland in the Second World War. London, 1985. 387 p.
50. Алексієвець Л. М. Новітня історія Польщі (1918-1939 рр.). Київ-Тернопіль: Астон. 2002. 320 с.
51. Перша поява лінії Керзона – Український тиждень. [Електронний ресурс] URL: <https://tyzhden.ua/persha-poiava-linii-kerzona/> (дата звернення: 10.12.2023).
52. Боровець І., Дубінський В., Паур І. Навчання історії в зарубіжній школі: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2022. 244 с.

Мал. 2 – Центрально-Східна Європа бл. 1220 р.

Мал. 3 – Центрально-Східна Європа бл. 1450 р.

Мал. 4 – Центрально-Східна Європа бл. 1655 р.

Мал. 5 – Центрально-Східна Європа бл. 1750 р.

